

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра економіки та економічної теорії

ОЛІЙНИК Вадим Ігорович

**Старіння населення: тенденції та вплив на
структуру національної економіки / Population
Ageing: Trends and Influence on the Structure of
the National Economy**

спеціальність: 051 - Економіка
освітньо-наукова програма - Аналітична економіка

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ЕАм-21
В. І. Олійник

Науковий керівник:
д.е.н., професор, О. В.
Длугопольський

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"13" 05 2025 р.

Завідувач кафедри
В. В. Козюк

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО НАСЛІДКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ.....	8
1.1. Сутність старіння населення та його типи	8
1.2. Чинники впливу старіння населення на структуру національної економіки	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ ЕКОНОМІКИ	25
2.1. Оцінка демографічної ситуації та динаміки старіння населення в Україні та світі	25
2.2. Оцінка наслідків старіння для структурних змін в економіці України .	33
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДО ВИКЛИКІВ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ	43
3.1. Напрямки адаптації системи державного регулювання до умов старіння населення	43
3.2. Інклюзивна та інноваційна економіка в контексті старіння населення.	50
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність теми. Старіння населення сьогодні є одним із найбільш масштабних і довготривалих демографічних процесів, що охоплює практично всі країни світу. Зростання частки осіб похилого віку змінює не лише соціальну структуру суспільства, а й безпосередньо впливає на економічний розвиток, бюджетну політику, ринок праці, систему охорони здоров'я та споживчі пріоритети. В умовах старіння змінюється логіка економічного зростання, посилюється навантаження на соціальні фонди, зростає попит на доглядові та медичні послуги, а також виникає необхідність адаптації економіки до нових демографічних реалій.

Особливої актуальності ця проблема набуває для України, яка вже сьогодні має один із найвищих показників темпів старіння у Європі. Медіанний вік населення стабільно зростає, при цьому загальна чисельність населення скорочується через еміграцію, низьку народжуваність та воєнні втрати. Це зумовлює формування хронічного дефіциту трудових ресурсів, збільшення державних витрат на соціальну підтримку, а також посилення регіональної асиметрії у розподілі населення. Водночас питання економічних наслідків старіння в Україні досі не мають достатнього теоретичного та практичного опрацювання.

За таких умов вивчення тенденцій старіння та їхнього впливу на економічну структуру країни є вкрай важливим для формування сучасної соціально-економічної політики. Актуальність теми зумовлюється також потребою у переосмисленні підходів до пенсійної системи, ринку праці, зайнятості людей старшого віку, впровадження концепцій активного довголіття, lifelong learning та age-friendly середовища. Комплексний аналіз цього явища дозволяє виявити не лише виклики, але й нові можливості для розвитку інклюзивної та інноваційної економіки в умовах демографічних змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема старіння населення активно досліджується в контексті глобальних демографічних змін та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток. У міжнародній науковій

літературі тематика старіння розглядається у працях провідних демографів, економістів і соціологів, зокрема Девіда Е. Блума (David E. Bloom), який аналізує зв'язок між старінням, продуктивністю праці та економічним зростанням; Ніколаса Барра (Nicholas Barr), який досліджує економіку пенсійного забезпечення; Лінди Граттон (Lynda Gratton), яка висвітлює перспективи міжпоколінної співпраці та професійного довголіття. Джейн Хьюз (Jane Hughes) та Сара Харпер (Sarah Harper) у своїх роботах зосереджуються на впливі демографічного старіння на ринок праці, освіту та охорону здоров'я, тоді як Алексі де Брок (Alexis de Broek) акцентує увагу на формуванні age-friendly суспільства в умовах старіння населення.

Інституційно тематика старіння активно розробляється у рамках аналітичних і стратегічних документів ООН, Всесвітньої організації охорони здоров'я, OECD, Світового банку, Європейської комісії, а також в межах Глобальної мережі age-friendly міст ВООЗ. Їхні публікації акцентують на необхідності формування політики активного довголіття, розвитку інфраструктури догляду, стимулювання участі людей похилого віку в економічному та соціальному житті.

В українському науковому дискурсі проблема старіння населення вивчається переважно у демографічному та соціальному контекстах. Значний внесок у дослідження зробили академік Е.М. Лібанова, яка досліджує структурні демографічні зрушення в Україні, та професор О.М. Позняк, який аналізує питання депопуляції та міграційної динаміки. Дослідниця О.В. Курило у своїх роботах розглядає вплив старіння на тривалість життя та регіональну структуру населення, а Н.В. Макарова – проблеми активного довголіття в контексті соціального забезпечення. Науковиця Т.І. Черешньова досліджує вплив демографічних тенденцій на сферу охорони здоров'я. Економічні аспекти старіння, зокрема вплив на ринок праці, структуру зайнятості, державні фінанси та соціальну політику, висвітлюються у працях І.В. Куценко, І.О. Лютого, Л.В. Шевченко, В.М. Геєця та Л.Л. Тарангул.

Однак загалом слід визнати, що в українському науковому середовищі

домінують дослідження, орієнтовані на аналіз пенсійної системи, демографічної статистики та соціальних витрат, тоді як комплексне вивчення впливу старіння на структуру економіки, галузеву трансформацію, інституційне регулювання, політику зайнятості осіб 50+ та розвиток silver есоному залишається недостатньо розробленим. Брак прикладних моделей реагування на виклики старіння, а також обмежене впровадження концепцій age-friendly policy, lifelong learning і цифрової інклюзії в державну політику вимагають поглибленого дослідження.

Отже, незважаючи на наявність окремих ґрунтовних праць, тема потребує подальшого системного аналізу з позицій структурної економіки, міждисциплінарного підходу та фокусування на можливостях модернізації економічної політики в умовах глибоких демографічних змін.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження процесу старіння населення та його впливу на структуру національної економіки, а також розробка напрямів адаптації економічної політики до сучасних демографічних викликів з урахуванням українських реалій і міжнародного досвіду.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**:

- дослідити особливості сутність старіння населення та його основні типи;
- ідентифікувати і систематизувати чинники впливу старіння населення на структуру національної економіки;
- проведення оцінювання демографічної ситуації та динаміки старіння населення в Україні та світі;
- здійснення аналізу наслідків старіння для структурних змін в економіці України;
- розробка напрямки адаптації системи державного регулювання до умов старіння населення;
- окреслення перспектив розвитку інклюзивної та інноваційної економіки в контексті старіння населення.

Об'єктом дослідження у кваліфікаційній роботі є процес старіння населення як демографічне явище, що впливає на соціально-економічний розвиток країни.

Предмет дослідження у кваліфікаційній роботі є структурні зрушення в національній економіці, зумовлені старінням населення, та механізми адаптації економічної політики до демографічних викликів.

У процесі дослідження використано сукупність **загальнонаукових і спеціальних методів**: метод системного аналізу – для узагальнення міждисциплінарних підходів до вивчення старіння населення та його комплексного впливу на економіку; метод порівняння – для зіставлення демографічних та економічних показників України з країнами ЄС і Японією; інституційний підхід – для аналізу ролі міжнародних і національних інституцій у формуванні політики реагування на старіння; метод статистичного аналізу – для вивчення динаміки медіанного віку, статевовікової структури та регіональних диспропорцій; графічний метод – для візуалізації демографічних тенденцій, порівняння структурних змін в економіці; контент-аналіз нормативних документів та стратегій – для оцінки наявних інструментів державної політики в умовах старіння; метод експертного оцінювання та умовного моделювання – для формування практичних рекомендацій з адаптації економічної політики.

Наукове значення кваліфікаційної роботи полягає в поглибленні теоретичних підходів до вивчення процесу старіння населення через призму його впливу на структуру національної економіки. У дослідженні здійснено міждисциплінарний аналіз демографічних тенденцій у поєднанні з економічною діагностикою структурних трансформацій, що розширює уявлення про демографічне старіння не лише як соціальне явище, а як визначальний чинник економічного розвитку. У роботі систематизовано міжнародний досвід адаптації до старіння населення, окреслено сучасні концепції age-friendly policy, lifelong learning, економіки догляду та активного довголіття, що створює основу для подальших наукових досліджень у сфері

демографічної економіки.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в розробці конкретних напрямів адаптації економічної політики до умов демографічного старіння в Україні. Запропоновані рішення можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні стратегічних документів у сфері зайнятості, соціального захисту, регіонального розвитку, освіти, охорони здоров'я. Зокрема, результати дослідження мають прикладне значення для розробки політик підтримки продуктивного старіння, розвитку системи доглядових послуг, трансформації ринку праці для людей 50+, а також впровадження age-friendly стандартів у сфері публічних сервісів, міського планування та цифрової інклюзії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО НАСЛІДКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Сутність старіння населення та його типи

Старіння населення – один із ключових демографічних процесів ХХІ століття, який має довгострокові соціальні, економічні та політичні наслідки. Світова спільнота вже понад півстоліття спостерігає поступове зниження народжуваності та зростання тривалості життя, що в сукупності призводить до зростання частки людей старшого віку в загальній чисельності населення. У більшості країн цей процес розпочався у другій половині ХХ століття, однак його динаміка суттєво відрізняється залежно від рівня економічного розвитку, політики у сфері охорони здоров'я та соціального захисту.

У науковій літературі старіння населення трактується як стійка тенденція до зростання частки осіб літнього віку (60 років і старше) в загальній структурі населення, що супроводжується відповідним зменшенням частки молодших вікових груп. Відповідно до визначення ООН, населення вважається таким, що старіє, якщо частка осіб віком 65 років і більше перевищує 7%, і таким, що вже є «старим» — якщо цей показник сягає 14% і більше.

З точки зору демографії, старіння – це результат перехідного процесу від високої народжуваності і смертності до низьких показників обох категорій. У структурному вимірі мова йде насамперед про вікову трансформацію населення, яка змінює співвідношення між молодими, працездатними та літніми групами. Це має глибокий вплив на економіку, оскільки змінює пропорції між тими, хто споживає ресурси, і тими, хто їх виробляє.

Варто розрізняти поняття біологічного, хронологічного, функціонального та соціального старіння, які застосовуються в різних галузях знань (табл. 1.1).

Питання старіння населення вивчається в рамках багатьох наукових дисциплін. У демографії його трактують насамперед як результат

демографічного переходу – довготривалого процесу зниження народжуваності й смертності, який спричиняє зміну вікової структури населення. Теорія демографічного переходу, сформована у XX столітті (Ф. Нотстейн, Д. Кірк), передбачає, що внаслідок зростання тривалості життя та зниження рівня фертильності суспільства неминуче стикаються з «демографічним старінням».

Таблиця 1.1

Типи старіння: міждисциплінарна кваліфікація

Вид старіння	Суть поняття
Хронологічне	Старіння, що визначається за календарним віком (60+, 65+ років).
Біологічне	Поступове зниження фізіологічних функцій організму з віком.
Функціональне	Здатність людини виконувати соціальні або професійні ролі.
Соціальне	Сприйняття особи як літньої у суспільстві; пов'язане зі статусом, ролями.

Примітка. Наведено за [3]

Водночас у соціологічній та політичній науці старіння трактується як фактор, що трансформує структуру суспільних ролей і викликів соціального захисту. Зокрема, у працях А. Гідденса, Н. Філіпа, П. Балтазара підкреслюється, що старіння – це не лише статистична зміна, а глибокий соціокультурний феномен, який переосмислює поняття праці, дозвілля, навчання та участі у суспільному житті.

В економічній теорії старіння населення набуває макроекономічного, інституційного та фінансового вимірів. Ключовими є кілька напрямів:

1) неокласичні моделі економічного зростання (Солоу, Свон) звертають увагу на скорочення чисельності працездатного населення та зниження темпів нагромадження капіталу внаслідок зростання пенсійного навантаження;

2) моделі міжпоколінного контракту (теорія Паєра, Самуельсона) підкреслюють, що зростання частки осіб похилого віку порушує баланс між тими, хто отримує соціальні виплати, і тими, хто їх фінансує;

3) концепція «економіки довголіття» (англ. *silver economy*) акцентує на потенціалі споживчої активності літніх людей, розвитку ринку послуг для осіб 60+, медичних і технологічних інноваціях, персоналізованих рішеннях у сфері догляду та здоров'я;

4) гуманістично-інклюзивні підходи (OECD, UNDP) фокусуються на тому, як створити умови для активного старіння, продовження економічної участі, гнучких форм зайнятості та безперервного навчання (рис. 1.1).

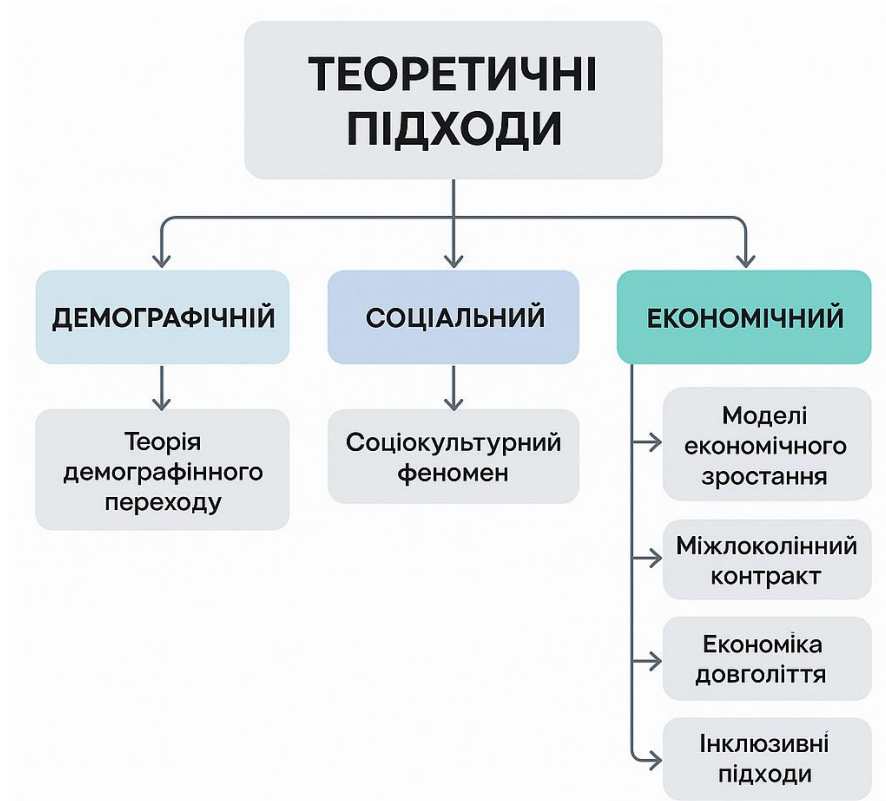

Рис. 1.1. Теоретичні підходи до вивчення старіння населення

Примітка. Узагальнено автором на основі [5]

У контексті глобальної політики важливо враховувати бачення таких міжнародних структур, як ООН, ВООЗ, OECD, Міжнародна організація праці, які розглядають старіння не як проблему, а як виклик і можливість. Наприклад, у «Віденському міжнародному плані дій із питань старіння» (1982), «Мадридському плані дій» (2002) та «Глобальній стратегії ВООЗ щодо здорового старіння» (2020-2030) наголошується на важливості створення середовища, дружнього до осіб літнього віку, інтеграції їх у суспільне життя та розвитку політик активного довголіття.

Таким чином, сучасні теоретичні підходи до проблеми старіння населення еволюціонують від зосередженості на демографічному навантаженні до пошуку інтегрованих рішень, які забезпечують баланс між

економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Для того щоб аналізувати старіння населення як структурну характеристику демографічного розвитку, необхідно оперувати чітко визначеними індикаторами та коефіцієнтами, що відображають вікову структуру суспільства, навантаження на економічно активне населення, а також рівень демографічного навантаження загалом.

Найпоширенішими є такі демографічні показники старіння: 1) частка осіб віком 60+ або 65+ у загальній чисельності населення – основний індикатор, рекомендований ООН. Якщо ця частка перевищує 14%, країна вважається такою, що має «старе населення»; 2) коефіцієнт старіння (англ. *aging index*) – співвідношення кількості осіб віком 65+ до кількості дітей віком до 15 років на 100 осіб (показує, скільки літніх людей припадає на 100 дітей); 3) коефіцієнт демографічного навантаження – співвідношення утриманців (0-14 та 65+) до економічно активного населення (15-64 років); 4) медіанний вік – вік, що ділить населення країни на дві рівні частини. Чим він вищий, тим старіше населення; 5) середня очікувана тривалість життя – хоч і не є прямим індикатором старіння, проте свідчить про потенційне збільшення частки людей похилого віку (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Основні демографічні індикатори старіння населення

Назва показника	Суть/визначення	Формула (за наявності)
Частка осіб віком 65+	Питома вага осіб віком 65 років і старше в загальній чисельності населення	$(N_{65+} / N_{\text{заг}}) \times 100\%$
Коефіцієнт старіння	Кількість осіб віком 65+ на 100 осіб віком до 15 років	$(N_{65+} / N_{0-14}) \times 100$
Коефіцієнт демографічного навантаження	Кількість осіб віком 0–14 та 65+ на 100 осіб віком 15–64 років	$((N_{0-14} + N_{65+}) / N_{15-64}) \times 100$
Медіанний вік	Вік, що ділить населення на дві рівні частини	-
Очікувана тривалість життя	Середня кількість років життя новонародженого за поточного рівня смертності	-

Примітка. Наведено за [8]

Ще одним важливим візуальним інструментом аналізу вікової структури є статеві-вікові піраміди. Вона відображає розподіл населення за віковими групами і статтю, дозволяючи побачити демографічні тенденції в динаміці – наприклад, «розширену» піраміду молодого населення або «перевернутий трикутник» у старіючому суспільстві.

Порівняльний аналіз статеві-вікових пірамід України та Німеччини (рис. 1.2) наочно демонструє різні етапи демографічного розвитку обох країн. Українська піраміда зберігає ознаки пострадянського демографічного профілю, з помірним звуженням основи (0-14 років) і відносно ще не критичним навантаженням літнього населення. Водночас уже фіксується чітка тенденція до старіння, про що свідчить зростання частки вікової групи 65+.

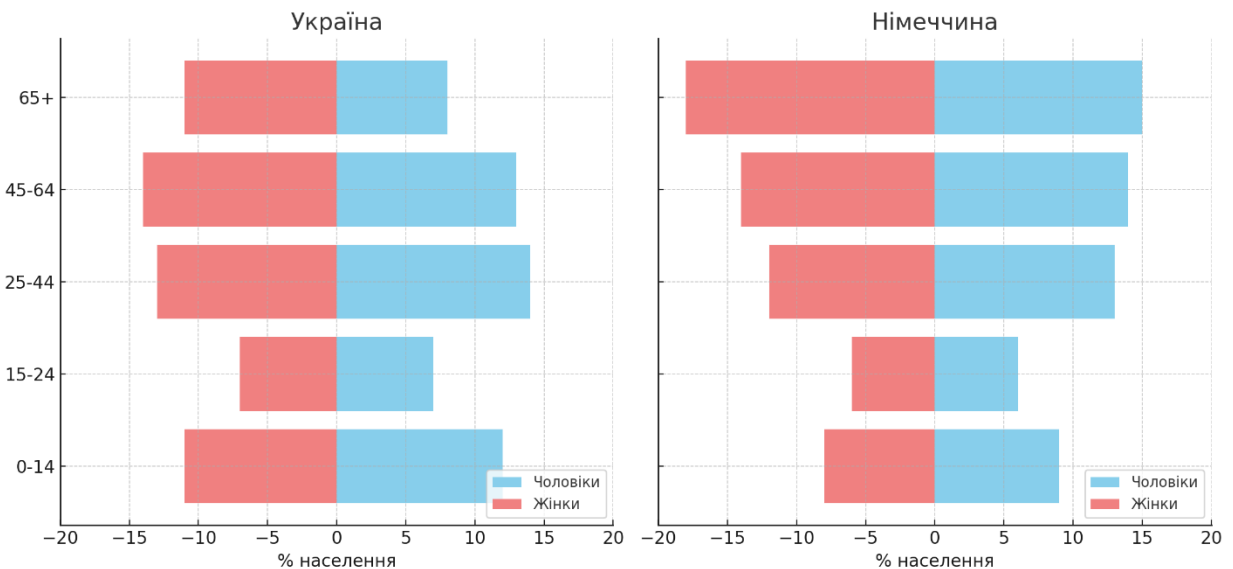

Рис. 1.2. Статеві-вікові піраміди: Україна VS Німеччина

Примітка. Узагальнено автором на основі [15]

Німецька піраміда має характерну «перевернуту» форму, властиву суспільствам із високим рівнем старіння. Вона демонструє різко звужену базу (народжуваність на стабільно низькому рівні) та значно більшу частку населення у старших вікових групах, зокрема серед жінок, що є наслідком як високої тривалості життя, так і ефективної системи охорони здоров'я. Ця візуалізація підтверджує, що Німеччина вже перебуває на етапі «старіючого суспільства», тоді як Україна – знаходиться лише на етапі переходу до цього

стану. З урахуванням цього, Україні доцільно вже сьогодні впроваджувати превентивні соціально-економічні заходи, орієнтовані на адаптацію ринку праці, пенсійної системи та соціальних послуг до майбутніх демографічних викликів.

Порівняльний аналіз статеві-вікових пірамід України та Японії (табл. 1.3) ілюструє два якісно різні демографічні сценарії. Україна, хоча й демонструє певні ознаки старіння населення, ще зберігає відносно широку базу піраміди – вікові групи до 44 років, особливо серед чоловіків, представлені досить рівномірно. Водночас спостерігається тенденція до розширення верхньої частини піраміди, що свідчить про поступове збільшення частки населення віком 65+.

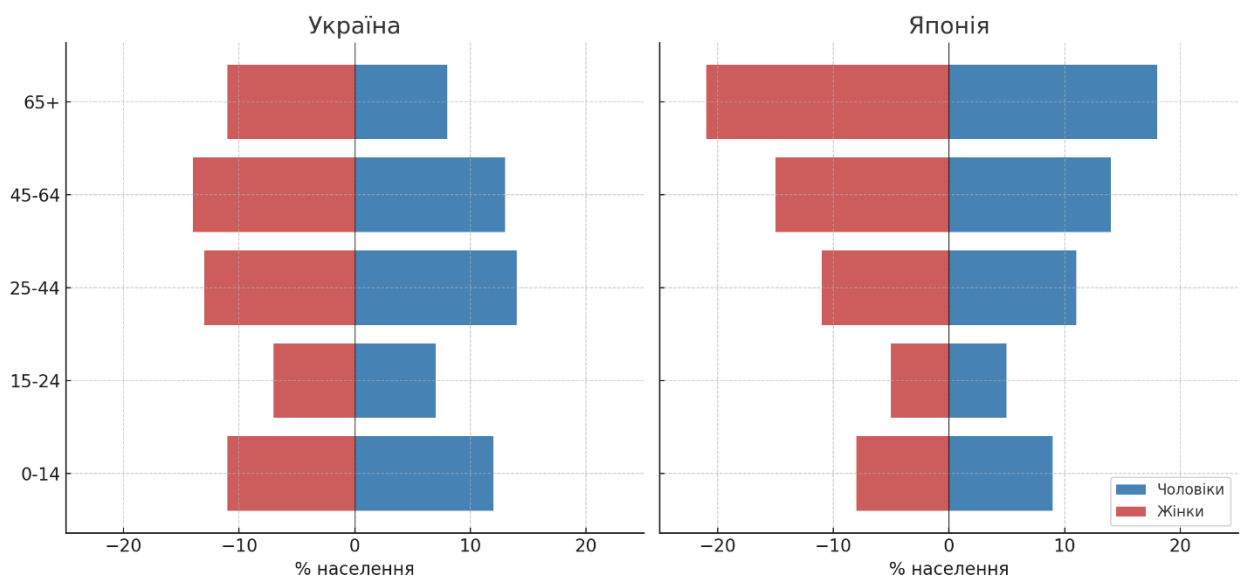

Рис. 1.3. Статеві-вікова піраміда: Україна VS Японія

Примітка. Узагальнено автором на основі [17]

Поглиблення процесів старіння в суспільстві є результатом дії взаємопов'язаних демографічних, соціально-економічних, медичних і політичних чинників (рис. 1.4). Саме тому науковці дедалі частіше підкреслюють, що старіння – не просто наслідок біологічного старіння людини, а структурний результат складної системи впливів.

До основних демографічних детермінант старіння належать: зниження

народжуваності – ключовий чинник, що призводить до зменшення частки молодого населення в загальній структурі; зростання тривалості життя – завдяки медичному прогресу та покращенню якості життя середня тривалість життя збільшується, що сприяє розширенню вікових груп 65+; міграційні процеси – виїзд молодого працездатного населення з країни посилює віковий дисбаланс.

Рис. 1.4. Основні детермінанти старіння населення

Примітка. Сформовано автором

До соціально-економічних детермінант належать: рівень доходів та урбанізації, які впливають на репродуктивну поведінку; освітній рівень жінок, що корелює з тенденцією до пізнішого материнства та меншої кількості дітей; зміни в сімейних структурах, зростання частки домогосподарств без дітей або з однією дитиною.

До медичних й технологічних детермінант належать: покращення систем охорони здоров'я, зниження дитячої смертності; інновації у сфері геронтології, що дозволяють продовжити активне довголіття; масова вакцинація, рання діагностика, профілактика хронічних захворювань.

До політичних і культурних детермінант належать: державна політика у сфері сім'ї та народжуваності (наявність стимулів, соціального забезпечення); культурні норми щодо віку, ролі жінки, кар'єри, батьківства; політична стабільність, що визначає довіру до майбутнього і готовність заводити дітей.

Старіння населення давно визнане глобальним викликом, що потребує

скоординованих дій на рівні світової спільноти. Тому провідні міжнародні організації активно розробляють політики, стратегії та рекомендації для країн, які переживають або наближаються до стадії «старого населення».

Одним із перших документів, що заклав основу міжнародної демографічної політики щодо старіння, був Віденський міжнародний план дій з питань старіння (1982), який наголосив на необхідності захисту прав і добробуту літніх людей. Цей документ було оновлено у Мадридському міжнародному плані дій з питань старіння (2002), який сформулював три стратегічні напрями: сприяння повноцінній участі літніх людей у розвитку; поліпшення здоров'я та добробуту у літньому віці; створення середовища, сприятливого до осіб літнього віку.

Зі свого боку, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) розробила Глобальну стратегію зі здорового старіння (2020-2030), що акцентує увагу на: підтримці функціональної здатності літніх людей; розвитку послуг догляду; боротьбі з ейджизмом; побудові «age-friendly communities».

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) розглядає старіння як економічний і трудовий виклик. У своїх звітах OECD наголошує на необхідності: стимулювання активного довголіття; реформування пенсійних систем; розширення можливостей для продовження трудової діяльності; lifelong learning для працівників віком 50+.

Також варто згадати позиції Світового банку, який у своїх аналітичних доповідях акцентує на впливі старіння на державні фінанси, інфраструктурні потреби, охорону здоров'я та нерівність між поколіннями.

В табл. 1.3 наведено узагальнене порівняння стратегічних підходів міжнародних організацій до вирішення проблеми старіння населення.

Таблиця 1.3

Порівняння стратегічних підходів міжнародних організацій до вирішення проблеми старіння населення

Організація	Ключові документи / ініціативи	Основні акценти політики
1	2	3
ООН	Мадридський міжнародний план	Участь літніх у розвитку; здоров'я і

	дій з питань старіння (2002)	добробут; age-friendly середовище
ВООЗ	Глобальна стратегія здорового	Функціональна здатність; боротьба з

Продовження табл. 1.3

1	2	3
	старіння (2020–2030)	ейджизмом; послуги догляду
OECD	Аналітичні звіти з активного старіння	Активне довголіття; гнучкий ринок праці; реформа пенсій
Світовий банк	Регіональні доповіді про старіння	Фінансова стійкість; вплив на охорону здоров'я і соціальні витрати

Примітка. Сформовано автором

Отже, старіння населення – це не лише демографічний тренд, а системний виклик, що вимагає міжгалузевого аналізу і міжсекторального реагування. У наступному параграфі розглядатимуться безпосередньо економічні аспекти цього явища, що дозволить конкретизувати його вплив на структуру економіки.

1.2. Чинники впливу старіння населення на структуру національної економіки

Старіння населення дедалі більше розглядається як глобальний макроекономічний виклик, що здатен трансформувати не лише соціальну структуру суспільства, а й моделі зростання, бюджетну політику, зайнятість і споживчу поведінку. Збільшення частки осіб віком 65+ змінює баланс між продуктивним і непрацездатним населенням, впливає на структуру податків, державних витрат і на пріоритети соціальної політики. Економісти визначають старіння як один із основних довгострокових факторів уповільнення економічного зростання в країнах із розвиненою системою соціального забезпечення.

До основних напрямів впливу старіння на економіку належать:

1) ринок праці: скорочення чисельності працездатного населення, зростання конкуренції за трудові ресурси, необхідність підвищення пенсійного віку та розвитку інклюзивних форм зайнятості.

2) пенсійна система: зростання пенсійного навантаження на державний бюджет, необхідність реформування системи солідарного забезпечення,

розвиток накопичувальних і добровільних схем.

3) охорона здоров'я та догляд: зростання витрат на медичні послуги, фармацевтику, тривале лікування, догляд на дому та в закладах тривалої опіки.

4) фінансова політика: зміна структури державних витрат на користь соціального забезпечення, необхідність адаптації системи оподаткування.

5) інноваційні сектори та споживання: зменшення попиту на товари «молодіжного» характеру, зростання ринку «Silver economy» (технології для літніх людей, медтехніка, age-friendly інфраструктура) (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Вплив старіння населення на ключові сфери економіки

Сфера економіки	Характер впливу	Очікувані наслідки / тенденції
Ринок праці	Зменшення чисельності працездатного населення; старіння трудових ресурсів	Дефіцит кадрів; потреба у пенсійній реформі; розвиток зайнятості 60+
Пенсійна система	Зростання навантаження на солідарну систему; демографічний тиск	Фінансова нестійкість; впровадження накопичувальних схем
Охорона здоров'я та соціальний догляд	Збільшення витрат на медичні та доглядові послуги	Розширення сфери догляду; попит на геріатричні послуги
Державні фінанси	Зміна структури бюджетних витрат на користь соціального захисту	Переорієнтація фіскальної політики; потреба в податкових змінах
Споживчий ринок	Зміна споживчих пріоритетів; зростання групи літніх споживачів	Розвиток ринку «Silver economy»; зростання попиту на age-friendly продукти та сервіси

Примітка. Сформовано автором

Як видно з табл. 1.4, старіння населення створює як ризики та загрози, так і потенційні можливості для економіки. Основними ризиками для економіки є:

1) зменшення робочої сили. Відтік молоді та зростання частки непрацездатного населення призводять до скорочення трудових ресурсів, що гальмує економічне зростання, обмежує податкову базу й ускладнює фінансування соціальних систем.

2) фінансове навантаження на бюджет. Старіння спричиняє зростання державних витрат на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я та соціальні

послуги, що вимагає переорієнтації бюджетних пріоритетів і перегляду фіскальної політики.

3) нестійкість пенсійної системи. Солідарні моделі, де працюючі утримують пенсіонерів, стають фінансово незбалансованими за умов зниження народжуваності та зростання тривалості життя. Це створює ризик дефіциту Пенсійного фонду.

4) гальмування інновацій та підприємництва. У старіючих суспільствах темпи заснування нових бізнесів, стартапів і технологічних інновацій, як правило, нижчі, ніж у суспільствах з молодого структурою.

5) зміна структури споживання. Попит на динамічні, молодіжно-орієнтовані товари скорочується. Зростає потреба в стабільних, медичних, доглядових і побутових продуктах, що може знизити загальну споживчу активність.

6) ейджизм і нерівність. Із поширенням літнього населення збільшується ризик дискримінації за віком на ринку праці, поглиблення міжпоколінної нерівності, а також розриву у цифровій та фінансовій грамотності тощо.

Попри значні ризики, старіння також відкриває нові напрями розвитку економіки, якщо країна здатна адаптуватися до змін. Серед основних можливостей:

1) формування ринку «silver economy». Старші вікові групи – це велика, зростаюча споживча база. Ринок товарів і послуг для літніх (медицина, догляд, дозвілля, житло, фінанси) набуває дедалі більшого економічного значення;

2) розвиток доглядової економіки. Збільшення тривалості життя стимулює попит на послуги довготривалого догляду, реабілітації, соціального супроводу. Це створює робочі місця з низьким порогом входу — особливо актуально для жінок і працівників 50+;

3) потенціал для інновацій у медичному секторі. Зростає інвестиційна привабливість телемедицини, біотехнологій, gerontech (технологій для літніх), включаючи розумні пристрої, системи моніторингу здоров'я, роботизований

догляд тощо;

4) продовження трудової активності. За умови підтримки здоров'я та перекваліфікації літні люди можуть працювати довше. Це дає змогу зберігати людський капітал, передавати досвід і зменшувати тиск на соціальні системи.

5) освіта протягом життя (lifelong learning). Старіючі суспільства стимулюють розвиток освітніх проєктів для людей у віці 50+, зокрема в напрямі цифрової грамотності, підприємництва, креативних галузей. Це створює новий освітній ринок тощо.

Узагальнене порівняння ризиків та можливостей старіння населення на різні сфери суспільного життя представлено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Порівняльна характеристика ризиків та можливостей старіння населення на різні сфери суспільного життя

Сфера впливу	Ризики	Можливості
Економічна	Скорочення трудових ресурсів; фінансове навантаження на пенсійну систему; зниження інноваційної динаміки	Розвиток Silver Economy; зайнятість 60+; нові послуги у сфері охорони здоров'я і догляду
Соціальна	Зростання попиту на соціальні послуги; напруга між поколіннями; ризик маргіналізації літніх людей	Солідарні покоління; розвиток волонтерства та доглядових ініціатив; мультівікова інтеграція
Демографічна	Деградація відтворення населення; депопуляція регіонів; старіння сіл	Активне довголіття як стратегія стабілізації; включення літніх у громади
Політична	Політичний популізм; перекид на користь короткострокових пенсійних рішень	Політична активність літніх; участь у прийнятті рішень; захист прав людини похилого віку
Культурна	Поширення ейджизму; руйнація моделі поваги до старших; розрив поколінь	Мудрість поколінь як ресурс; розвиток міжвікових платформ і комунікацій
Інфраструктурна	Неприспособленість міст, транспорту, медицини до потреб літніх	Розвиток age-friendly середовища; інклюзивні технології; smart-рішення для автономії

Примітка. Узагальнено автором

Старіння населення є фактором, який зумовлює не лише зміну динаміки економічного зростання, а й суттєво трансформує структуру національної

економіки. Його наслідки охоплюють перерозподіл ваги між секторами виробництва, зміни в структурі зайнятості, споживання, державних витрат та інвестицій, а також адаптацію фінансової системи до нових соціально-демографічних реалій (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Вплив старіння населення на структуру національної економіки

Примітка. Узагальнено автором

Передусім, унаслідок старіння змінюється виробничий профіль національної економіки. Зниження чисельності молоді робочої сили призводить до поступового зменшення частки галузей, що вимагають високої фізичної активності або швидкої адаптації до технологічних змін — таких як промисловість, будівництво, високотехнологічне виробництво. Натомість зростає значення секторів, орієнтованих на стабільне, прогнозоване споживання, а саме: охорони здоров'я, соціальних послуг, фармацевтики, медичних технологій, доглядових сервісів.

Ці процеси супроводжуються істотним зрушенням у структурі

зайнятості. Старіння трудових ресурсів зумовлює потребу у гнучких формах праці, неповній або дистанційній зайнятості, а також переорієнтацію ринку праці на професії, пов'язані з доглядом, реабілітацією, підтримкою життєвої активності літніх людей. Паралельно відбувається трансформація трудових колективів, де зростає частка працівників віком 50+, що вимагає змін в управлінні персоналом та у внутрішній корпоративній культурі.

Ще одним напрямом впливу є трансформація структури державних витрат і інвестицій. У країнах з високим рівнем старіння спостерігається поступовий зсув пріоритетів із фінансування освіти, молодіжної інфраструктури й інноваційних програм — у бік витрат на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, соціальну інфраструктуру, інститути тривалого догляду. Це, у свою чергу, визначає нову логіку бюджетного планування і фіскальної політики.

Не менш помітним є вплив на споживчу структуру. Літні споживачі змінюють акценти на ринку товарів і послуг: зростає попит на медичні вироби, безпечні харчові продукти, житлові рішення, сервіси супроводу та стабільного дозвілля. Зменшується активність у сферах швидкого споживання, технічних новинок, освіти. Це змушує бізнес адаптувати продуктові лінійки до потреб старшої аудиторії та стимулює розвиток ринку age-friendly продуктів.

Нарешті, старіння трансформує й фінансову сферу. Зростає попит на ощадні інструменти з низьким ризиком, пенсійні страхові продукти, довгострокові медичні страхування. Одночасно виникає потреба у розвитку фінансової грамотності серед літніх осіб, доступності цифрових банківських сервісів і захисту від фінансового шахрайства.

У підсумку, старіння населення суттєво переформатовує структуру національної економіки, задаючи нові пріоритети розвитку та формуючи середовище, в якому довгострокове планування, демографічна адаптація та соціальна інклюзія стають ключовими умовами економічної стійкості.

Аналіз старіння населення як економічного явища ґрунтується на низці класичних і сучасних моделей, що відображають вплив вікової структури на

основні макроекономічні змінні – зайнятість, продуктивність, споживання, накопичення капіталу та економічне зростання. Ці моделі формують аналітичну базу для прогнозування соціально-економічних наслідків демографічних зрушень: 1) неокласична модель економічного зростання (Солоу, Свон); 2) модель контракту між поколіннями (Самуельсон-Пає); 3) концепція «silver economy» («економіки довголіття»); 4) моделі демографічного тиску на продуктивність (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Теоретичні моделі впливу старіння населення на економіку

Примітка. Сформовано автором на основі [20]

Одна з ключових моделей у макроекономіці – модель Солоу – передбачає, що зменшення частки працездатного населення уповільнює темпи зростання ВВП, знижує обсяги заощаджень і інвестицій, що, своєю чергою, негативно впливає на динаміку капіталоозброєності. У такому середовищі країна переходить до нового рівноважного стану з нижчими показниками зростання. Старіння населення, відповідно до цієї моделі, послаблює довгостроковий потенціал економіки.

Модель контракту між поколіннями (Самуельсон-Пає) описує взаємозв'язок між поколіннями в контексті пенсійної системи. У рамках солідарної системи фінансування поточні працюючі фінансують пенсії поточним пенсіонерам. Зі зростанням частки людей літнього віку та зменшенням частки працюючих порушується баланс, виникає загроза

фінансовій стійкості, що потребує реформування – зокрема, підвищення пенсійного віку, впровадження накопичувальних систем, стимулювання пізнішого виходу на пенсію.

Концепція «silver economy» («економіки довголіття») сформувалася як відповідь на необхідність не лише адаптуватися до старіння, а й використати його потенціал. Дана концепція розглядає людей віком 60+ як економічно активних споживачів, працівників, інвесторів. Вона охоплює ринки охорони здоров'я, догляду, туризму, освітніх послуг для літніх, age-friendly технологій і інфраструктури. На відміну від моделей, що підкреслюють тиск на фінансову систему, ця концепція фокусується на можливостях для інновацій та зростання.

Деякі сучасні дослідження показують, що вікова структура населення безпосередньо впливає на сукупну продуктивність: літні працівники можуть мати вищу кваліфікацію, але потребують адаптації робочих умов; у багатьох країнах частка осіб у віці 50+ серед робочої сили зростає, що зумовлює трансформацію управлінських моделей і систем навчання.

Розглянуті теоретичні моделі дозволяють усвідомити, що старіння населення – це не лише статистична характеристика, а макроекономічна змінна, яка має прямий і непрямий вплив на довгостроковий розвиток країн. Тому завданням сучасної економічної політики є не просто «пристосування» до цього процесу, а активне управління трансформаціями, які з ним пов'язані.

З практичної точки зору, економічні підходи до старіння дозволяють:

- 1) оцінювати фінансову стійкість пенсійної системи в умовах демографічного тиску;
- 2) прогнозувати потребу в нових секторах економіки, таких як догляд, медичний туризм, геронтотехнології;
- 3) формувати ринки праці, відкриті для літніх працівників — через стимулювання гнучких форм зайнятості, перекваліфікації, інклюзивного дизайну робочого середовища;
- 4) переорієнтовувати державні інвестиції — з інфраструктури для

молоді (садки, школи) на інфраструктуру підтримки активного довголіття;

5) переглядати принципи податкової та бюджетної політики, з урахуванням структурних змін у споживанні та доходах населення.

Багато з цих ідей вже реалізуються у країнах Європейського Союзу, Японії, Канаді та Австралії, де адаптація до старіння стала ключовим елементом стратегічного планування. Україна ж лише входить у фазу демографічної зрілості, тому має унікальний шанс заздалегідь інтегрувати економічну політику старіння в систему державного управління, уникаючи кризових сценаріїв.

Отже, старіння населення слід розглядати як детермінанту структурних трансформацій економіки, що потребує не лише аналітичного моніторингу, а й цілісного стратегічного реагування. Подальший аналіз у роботі буде спрямований на вивчення конкретних проявів цих змін на прикладі України та міжнародного досвіду.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ ЕКОНОМІКИ

2.1. Оцінка демографічної ситуації та динаміки старіння населення в Україні та світі

Старіння населення є одним із найактуальніших демографічних процесів XXI століття, що визначає соціально-економічний розвиток країн незалежно від рівня їх добробуту. Аналіз динаміки цього явища на національному та глобальному рівнях дає змогу виявити спільні тенденції, а також окреслити особливості української ситуації в контексті світових викликів.

Світова демографічна динаміка свідчить про стрімке збільшення частки літніх осіб у структурі населення. За даними ООН, у 2020 році кількість людей віком 60 років і більше перевищила 1 мільярд, і, за прогнозами, до 2050 року ця цифра зросте до 2,1 мільярда. Частка осіб віком 65+ у світі вже сягнула 10%, тоді як до 2050 року вона перевищить 16%. Це означає, що кожен шостий житель планети буде людиною похилого віку.

Найвищі темпи старіння зафіксовано в Японії, Південній Кореї, Італії, Німеччині та Іспанії. Наприклад, у Японії понад 29% населення становлять особи 65+, а в Італії та Німеччині – понад 23%. Ці країни вже адаптували частину економіки до вікових змін, створивши age-friendly інфраструктуру, телемедичні сервіси, системи довгострокового догляду та моделі зайнятості 60+.

В Україні процеси старіння населення мають складну природу, оскільки поєднують природну демографічну трансформацію із соціально-економічною кризою, військовими викликами та масштабною трудовою міграцією. У результаті в країні формуються стійкі тенденції до зменшення частки молоді та зростання частки осіб літнього віку, що зумовлює потребу в глибокому аналізі вікової структури населення.

За даними Державної служби статистики України та експертними

оцінками, у 2024 році: частка населення віком 0-14 років становила 14,8%, що свідчить про збереження низького рівня народжуваності; частка населення віком 15–59 років зменшилась до 57,5%, що вказує на подальше скорочення економічно активного населення; частка осіб віком 60 років і старше зросла до 27,7%, а віком 65+ — до 17,8%; медіанний вік населення зріс до 42,1 року, тоді як у 2001 році цей показник становив 37,0 року.

У табл. 2.1 подано наочно подано динаміку ключових вікових показників населення України за період 2001-2024 років.

Таблиця 2.1

Порівняльна динаміка вікової структури населення України (2001-2024)

Показник / Рік	2001	2010	2020	2023	2024
Частка населення віком 0–14 років	18,1%	14,9%	15,2%	15,0%	14,8%
Частка населення віком 15–59 років	62,5%	62,7%	60,1%	58,0%	57,5%
Частка населення віком 60 років і більше	19,4%	22,4%	24,7%	27,0%	27,7%
Частка населення віком 65 років і більше	13,6%	15,8%	16,9%	17,3%	17,8%
Медіанний вік населення (років)	37,0	39,4	41,2	41,7	42,1

Примітка. Наведено за []

Дані, наведені у 2024 році, підтверджують наявність стійкого тренду до постаріння нації, з поступовим зростанням частки літніх осіб і зменшенням молодіжної бази населення. Особливе занепокоєння викликає той факт, що частка осіб працездатного віку скорочується в умовах триваючої еміграції, мобілізаційних втрат і нестабільності на ринку праці.

Старіння українського населення супроводжується зростанням демографічного навантаження на економічно активну частину суспільства, ускладненням фінансування пенсійної системи, збільшенням потреб у соціальній інфраструктурі та охороні здоров'я. Така динаміка вимагає перегляду стратегічних пріоритетів державної демографічної політики, орієнтованої не лише на стимулювання народжуваності, а й на активну інтеграцію осіб літнього віку у соціально-економічне життя.

Загалом, демографічні зміни в Україні відповідають глобальним тенденціям, однак відбуваються в більш загостреному форматі — на тлі війни,

демографічних втрат і недостатнього рівня соціально-економічної адаптації до старіння.

Також варто згадати, що за оцінками ООН, до 2050 року Україна потрапить до числа країн із надвисоким рівнем старіння (більше 30% населення 60+), що матиме критичне значення для системи охорони здоров'я, ринку праці та бюджетної стабільності.

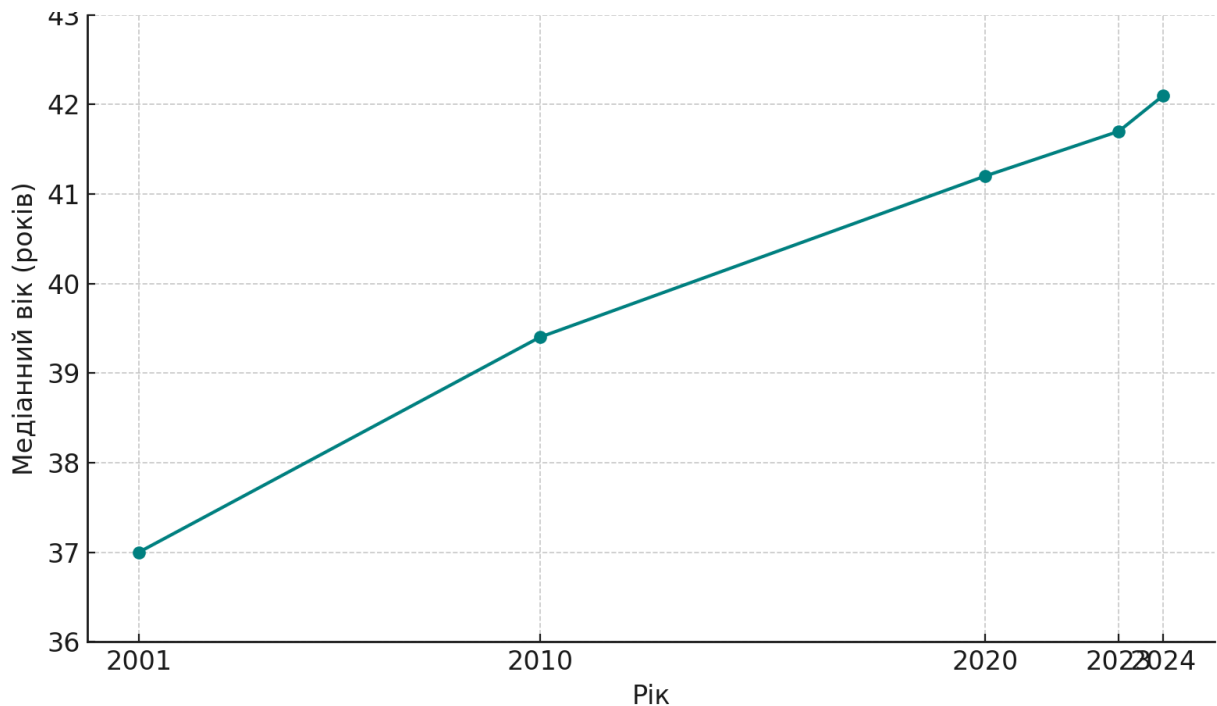

Рис. 2.1. Динаміка медіанного віку населення України в 2001-2024 рр.

Примітка. Наведено за [2]

Старіння населення – це глобальний виклик, однак його інтенсивність та соціально-економічні наслідки суттєво варіюються залежно від рівня розвитку країни, міграційних потоків, тривалості життя та політики в сфері демографії. Україна, попри наявність загальних із Європою тенденцій, має кілька принципових відмінностей, що посилюють складність проблеми.

У країнах Західної Європи, зокрема в Німеччині, Італії та Франції, процес старіння населення набув системного і прогнозованого характеру, а державна політика у цих країнах уже протягом кількох десятиліть спрямована на пом'якшення його економічних та соціальних наслідків. У Німеччині частка осіб віком 65 років і старше перевищує 22,5%, а медіанний вік становить

близько 46 років, що є одним із найвищих у Європі. Причинами цього є тривале зниження рівня народжуваності, зростання тривалості життя, що сягає понад 81 року, та часткова компенсація втрат через імміграцію. Уряд Німеччини впровадив пенсійну реформу, яка передбачає поступове підвищення пенсійного віку до 67 років, підтримує зайнятість людей літнього віку через податкові пільги та гнучкі форми праці, а також розвинув систему обов'язкового доглядового страхування. Крім того, у країні реалізуються програми формування дружнього до старіння середовища, включаючи цифрову адаптацію, транспорт і громадські простори.

Італія є однією з найстаріших країн Європи: частка осіб віком 65+ перевищує 23,8%, а медіанний вік населення – понад 47 років. Старіння відбувається на тлі одного з найнижчих показників народжуваності в ЄС (приблизно 1,25 дитини на жінку) та значного регіонального дисбалансу, адже процес є особливо інтенсивним у південних і сільських регіонах. У країні домінує модель сімейного догляду, тоді як формальна система довготривалої опіки розвинена слабо. Літні особи часто залишаються економічно активними, особливо в малому бізнесі. Держава впроваджує програми інтеграції соціального та медичного догляду, ініціативи створення дружніх до літніх громад, а також обмежені стимули для підвищення народжуваності. Утім, ефективність цих заходів поки залишається невисокою.

Франція демонструє дещо збалансованішу демографічну ситуацію. Частка населення віком 65+ становить приблизно 21%, що є нижчим показником порівняно з Німеччиною та Італією. Це пов'язано з одним із найвищих рівнів народжуваності в Європі – понад 1,8 дитини на жінку. Особливістю французького підходу є сильна система соціального захисту, розвинена доглядова інфраструктура та персоналізовані державні виплати для осіб похилого віку (в межах програми APA). Водночас країна впроваджує пенсійну реформу з підвищенням пенсійного віку, підтримує стартапи у сфері age-tech, а також розвиває програми міжпоколінної солідарності й навчання впродовж життя. Особи віком 50+ активно включені в систему освіти,

цифрової адаптації та громадської активності.

Таким чином, досвід Німеччини, Італії та Франції демонструє різні моделі адаптації до старіння населення – від технологічно-інфраструктурного підходу (Німеччина), до сімейно-культурного (Італія) та соціально-інституційного (Франція). Україна може використати ці приклади для формування власної політики активного довголіття, беручи до уваги обмеження ресурсного характеру та глибину демографічної кризи.

Японія є світовим лідером за темпами та глибиною старіння населення. Станом на 2024 рік понад 29% населення країни становлять особи віком 65 років і старше, а частка осіб віком 75+ перевищує 15%. За прогнозами ООН, до 2050 року в Японії понад третину населення становитимуть особи похилого віку. Медіанний вік населення досяг 49 років, що є найвищим показником у світі.

Основними чинниками такого швидкого старіння стали тривале зниження рівня народжуваності (близько 1,3 дитини на жінку) і надзвичайно висока тривалість життя, яка у 2024 році перевищує 84 роки (87 для жінок і 81 для чоловіків). Водночас Японія характеризується обмеженою імміграційною політикою, що не дозволяє компенсувати втрати працездатного населення за рахунок мігрантів, як це роблять країни Європейського Союзу.

У відповідь на виклики глибокого старіння японський уряд реалізує комплексну стратегію, що охоплює ринок праці, охорону здоров'я, інфраструктуру, інновації та систему догляду. Особлива увага приділяється розширенню участі літніх людей у трудовій діяльності: пенсійний вік є гнучким, а держава стимулює роботодавців створювати умови для праці людей 65+. Також активно впроваджується система перенавчання та перекваліфікації працівників 50+, включаючи цифрові компетенції.

Сфера охорони здоров'я та догляду за літніми в Японії реформується з опорою на технологічні інновації. Широко використовуються роботизовані пристрої для допомоги в пересуванні, сенсори життєдіяльності, телемедичні сервіси, розумні будинки, що дозволяють літнім залишатися в автономному

середовищі. На рівні муніципалітетів впроваджуються програми формування age-friendly громад, адаптованих до потреб старшого населення.

Особливою рисою японської моделі є розвиток індустрії активного довголіття (Active Ageing Industry), яка охоплює туризм для людей 60+, освітні курси, фітнес-програми, соціальні клуби за інтересами. Японське суспільство загалом демонструє високий рівень поваги до старшого покоління, що сприяє його широкій соціальній інтеграції.

Попри досягнення, Японія стикається з численними проблемами: зростанням витрат на догляд, нестачею молодих працівників у сфері соціальних послуг, міжпоколінною напругою та підвищеним фіскальним навантаженням. Проте системність реагування на демографічні зміни, інституційна зрілість і технологічна готовність дозволяють країні адаптуватися до глибокого старіння із збереженням високої якості життя для літнього населення.

В табл. 2.1 порівняльна характеристика процесу старіння населення у Німеччині, Італії, Франції та Японії у 2024 році.

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика процесу старіння населення у Німеччині, Італії, Франції та Японії(дані 2024 року)

Показник / Країна	Німеччина	Італія	Франція	Японія
1	2	3	4	5
Частка населення віком 65+	22,5%	23,8%	21,0%	29,0%
Медіанний вік населення	46 років	47 років	42 роки	49 років
Народжуваність (дітей на жінку)	1,5	1,25	1,8	1,3
Тривалість життя	81+ років	82 років	83 роки	84+ роки
Пенсійна політика	Підвищення віку до 67, гнучка зайнятість	Сімейна модель, часткові реформи	Підвищення віку, персоналізовані виплати	Гнучкий пенсійний вік, стимулювання зайнятості 65+
Система догляду	Обов'язкове доглядове	Домінує неформальний	Розвинена система АРА	Технологічна доглядова

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5
	страхування	догляд у родині	(державна підтримка догляду)	інфраструктура (роботи, сенсори)
Особливості	Age-friendly інфраструктура, телемедицина	Регіональна нерівність, економічна активність літніх	Інновації в age-tech, lifelong learning для 50+	Active ageing industry, роботизація догляду, найвищий рівень старіння

Примітка. Сформовано автором на основі [15]

На відміну від провідних країн Західної Європи та Японії, в яких процес старіння населення має поступовий, передбачуваний характер і супроводжується багаторічною адаптаційною політикою, в Україні він відбувається у значно більш стресовому, асиметричному та системно неузгодженому контексті. Це обумовлено як об'єктивними демографічними параметрами, так і множинними зовнішніми та внутрішніми кризовими факторами.

По-перше, Україна демонструє високу частку осіб літнього віку на фоні відносно низької середньої тривалості життя. Станом на 2024 рік частка населення віком 65+ становить близько 17,8%, що є співмірним або навіть вищим за показники деяких країн ЄС. Водночас середня тривалість життя в Україні залишається на рівні приблизно 72 років, що на понад 10 років менше, ніж у Японії, Франції чи Італії. Така диспропорція означає, що в країні відбувається не «здорове старіння», а вимушене – часто з обмеженим доступом до якісної медичної допомоги, профілактики та соціальної підтримки.

По-друге, на темпи й характер старіння в Україні істотно впливають масштабні демографічні втрати, спричинені війною, еміграційними процесами та тривалим зниженням народжуваності. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до загибелі десятків тисяч осіб працездатного віку, мільйонів вимушених переселенців, значного зменшення частки молоді в структурі населення та посилення демографічного тиску на економічно активну частину суспільства. У результаті спостерігається не лише

природне старіння, а й структурне «старіння населення у стані втрати» - коли країна втрачає демографічну енергію майбутнього.

По-третє, в Україні відсутня системна політика активного та здорового довголіття. У той час як країни Європейського Союзу реалізують національні та регіональні стратегії підтримки літнього населення – через lifelong learning, age-friendly інфраструктуру, цифрову інклюзію, підтримку зайнятості 60+ – в українських реаліях соціальна політика щодо літніх здебільшого зосереджена на пасивному пенсійному забезпеченні. Брак підтримки самостійного проживання, нерозвиненість ринку доглядових послуг, слабка координація між охороною здоров'я та соціальним сектором призводять до того, що значна частина людей похилого віку в Україні опиняється в ізоляції, бідності або повній залежності від сімейного оточення (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Особливості старіння населення України

Примітка. Сформовано автором

Ці комплексні відмінності роблять Україну особливо вразливою до наслідків демографічного навантаження. Подальше поглиблення процесу старіння без активних компенсаторних заходів загрожує перевантаженням пенсійної системи, зниженням продуктивності економіки, підвищенням

ризиків соціального відчуження для літніх осіб та порушенням балансу між поколіннями. Відтак, одним із ключових пріоритетів державної політики має стати термінова модернізація соціальних систем, зокрема впровадження моделей підтримки самотійного проживання, реформування доглядової інфраструктури, цифровізація соціальних послуг та стимулювання участі людей літнього віку у суспільному житті та ринку праці.

2.2. Оцінка наслідків старіння для структурних змін в економіці України

Старіння населення є не лише демографічним процесом, а й ключовим фактором довготривалих змін у структурі національної економіки. У випадку України цей процес відбувається на тлі глибокої соціально-економічної нестабільності, що ще більше підсилює вплив демографічних тенденцій на економічну трансформацію. Зміна вікової структури населення — зростання частки осіб віком 60+ і скорочення молодих вікових когорт — неминуче зумовлює зрушення в таких сферах, як ринок праці, структура виробництва, споживання, державні фінанси та інвестиційна політика.

Оцінка українських реалій свідчить про те, що країна вже увійшла у фазу демографічного старіння, але при цьому ще не має адаптованої економічної моделі, яка б відповідала цьому виклику. Наслідки старіння населення в Україні особливо чітко проявляються в асиметричній трансформації секторної структури економіки. З одного боку, відбувається поступове скорочення галузей, орієнтованих на молоде, мобільне населення — передусім трудомістких, фізично інтенсивних секторів, таких як будівництво, логістика, окремі сфери промисловості, а також ІТ-сектор, який дедалі гостріше відчуває дефіцит молодих кваліфікованих кадрів. Ослаблення кадрового потенціалу в цих галузях знижує їх інноваційний потенціал і конкурентоспроможність. З іншого боку, зростає роль так званих соціально спрямованих сфер, орієнтованих на задоволення потреб літнього населення. Передусім ідеться про медицину, фармацевтику, сферу тривалого догляду, побутового

обслуговування, соціальні послуги. Ці галузі демонструють стабільний і навіть зростаючий попит, який визначається не ринковими трендами, а демографічною необхідністю.

Проте в умовах бракованої участі держави в стратегічному плануванні економіки, ці сектори розвиваються нерівномірно, хаотично і переважно за рахунок самозайнятості або приватного малого бізнесу. Система стимулювання з боку держави – через податкові пільги, інвестиційні програми, гранти, навчання персоналу – або відсутня, або реалізується точково без довготривалого ефекту. Унаслідок цього нові точки зростання, що мають великий потенціал у демографічному контексті, залишаються поза увагою державної економічної політики, а приватні ініціативи не мають підтримки, необхідної для масштабування.

У підсумку, відбувається розрив між структурною потребою в економічному переформатуванні (на користь «економіки турботи») і реальною політикою розвитку секторів, яка зберігає інерційний характер. Це становить додатковий ризик для адаптації економіки до викликів старіння, оскільки навіть за наявності демографічного попиту країна не формує достатньої пропозиції в чутливих і стратегічно важливих сферах.

Одним із найочевидніших і водночас найгостріших ефектів старіння населення в Україні є дефіцит трудових ресурсів, який має не тимчасовий, а стійкий і структурний характер. Старіння демографічної піраміди означає постійне скорочення частки осіб працездатного віку, що в поєднанні з масовою еміграцією, низькою народжуваністю та значними людськими втратами внаслідок війни створює критичний розрив між потребами економіки та її кадровим потенціалом.

Уже сьогодні український ринок праці демонструє симптоми хронічної нестачі кваліфікованих фахівців у низці ключових галузей – насамперед у виробничому секторі, охороні здоров'я, освіті, будівництві та логістиці. Причому дефіцит кадрів стосується не лише інженерно-технічних або медичних професій, а й робітничих спеціальностей, які є основою сталого

функціонування інфраструктури та виробництва. В умовах старіння населення проблема ускладнюється тим, що частина фахівців старшого віку не має можливості або бажання продовжувати працювати, а молодь не встигає або не бажає їх замінити.

Ця ситуація веде до зниження загальної продуктивності економіки, сповільнення інноваційного розвитку, підвищення навантаження на зайнятих працівників, а також до посилення конкуренції між секторами за людський капітал. Особливо вразливою є регіональна економіка: у сільських громадах, містах обласного значення та прикордонних зонах дефіцит кадрів може набувати критичних форм, що загрожує деградацією цілісних соціально-економічних систем.

У такому контексті виникає нагальна потреба в глибокій перебудові державної політики у сфері ринку праці, зокрема: оновлення професійно-технічної та вищої освіти з урахуванням демографічних змін і потреб старіючої економіки; розробка стратегій залучення і утримання працівників 50+ на ринку праці, включаючи податкові стимули, адаптовані графіки, модернізацію робочого середовища; розвиток програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації з акцентом на гнучкі та цифрові навички; підтримка неповної, дистанційної та мультимедійної зайнятості – як для літніх працівників, так і для осіб із обмеженою мобільністю; використання позитивного досвіду країн ЄС у запровадженні age-friendly кадрової політики, інтергенераційного наставництва та адаптаційних посад.

Крім того, потребує активізації реформа національної міграційної політики, яка повинна бути спрямована не лише на стримування відтоку, а й на стимулювання повернення молодих кадрів з-за кордону, інтеграцію переселенців у локальні ринки праці, створення умов для залучення трудових мігрантів у дефіцитні галузі.

Таким чином, дефіцит трудових ресурсів, зумовлений старінням, є не просто кількісною проблемою, а глибокою системною загрозою для економічної стабільності та конкурентоспроможності України, яка потребує

негайного стратегічного реагування (табл. 2.3).

Крім того, одним із ключових наслідків старіння населення є трансформація структури споживання. Домогосподарства, де переважають особи літнього віку, характеризуються іншою поведінкою у сфері витрат, порівняно з молодшими поколіннями. Зокрема, спостерігається стійке зростання частки витрат на медичні послуги, лікарські засоби, засоби реабілітації, тривалий догляд, базові житлово-комунальні послуги, продовольство, а також побутову підтримку. Такий розподіл витрат зумовлений підвищенням попитом на підтримку здоров'я, фізичну мобільність і стабільне повсякденне середовище, що особливо актуально для осіб віком 65+.

Таблиця 2.3

Вплив старіння населення на ринок праці України

Сфера впливу	Прояви та проблеми	Потреби та можливі рішення
Трудові ресурси	Скорочення працездатного населення; відтік молоді за кордон; втрати через війну	Політика утримання кадрів; адаптація умов праці для 50+; стимулювання повернення мігрантів
Галузеві дисбаланси	Нестача кадрів у промисловості, будівництві, охороні здоров'я, освіті	Розвиток профосвіти; підтримка мультиформатної зайнятості; міжгалузеве наставництво
Продуктивність економіки	Зниження темпів інновацій; навантаження на працюючих; зростання витрат на адаптацію	Цифровізація робочих місць; підвищення кваліфікації старших працівників; інвестиції в автоматизацію
Зайнятість 50+	Передчасне вибування з ринку праці; вікова дискримінація; обмежені можливості перекваліфікації	Податкові пільги для роботодавців; гнучкі графіки; освітні програми для літніх
Державна політика	Відсутність цілісної age-friendly стратегії; низька ефективність перекваліфікації	Імплементация європейського досвіду; міжвідомча координація; публічно-приватне партнерство

Примітка. Сформовано автором

У той самий час зменшується інвестиційна активність домогосподарств. Люди літнього віку, як правило, не схильні робити значні капіталовкладення в житло, транспорт, техніку або інші довготривалі товари. Також знижується зацікавленість в освітніх, туристичних, цифрових та рекреаційних послугах,

орієнтованих на молодь. Ця зміна споживчих пріоритетів призводить до перекосу структури попиту, зменшення динамічності споживчого ринку та переорієнтації бізнес-моделей підприємств.

Зміна структури витрат домогосподарств безпосередньо впливає на функціонування ключових секторів економіки. Зокрема, традиційні драйвери зростання – ринок побутової техніки, електроніки, освіти, нерухомості – втрачають частину споживчої бази. Водночас зростає потреба у розширенні секторів, орієнтованих на забезпечення фізичного комфорту, безпеки та догляду – аптечної мережі, доглядових послуг, соціального житла, продуктової роздрібної торгівлі з адаптованим асортиментом.

Також спостерігається стиснення частки «творчого» або інноваційного попиту, що традиційно формується молодими споживачами — на стартап-продукти, нові технології, цифрові сервіси. Це стримує розвиток окремих напрямів малого бізнесу та уповільнює інноваційне оновлення структури внутрішнього ринку.

На макрорівні ця зміна структури споживання зумовлює перерозподіл попиту між секторами, стимулює розвиток одних галузей (медичних, доглядових, побутових), тоді як інші (освіта, інноваційна роздрібна торгівля, житлове будівництво) відчують падіння обсягів. Такий дисбаланс вимагає переосмислення державної політики стимулювання попиту, а також створення сприятливих умов для розвитку «економіки догляду» та age-friendly підприємництва (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вплив старіння населення на структуру споживання в Україні

Категорія витрат	Зміни внаслідок старіння	Економічні наслідки
1	2	3
Медичні послуги та ліки	Зростання попиту на терапію, діагностику, аптечні товари	Розширення фармсектора, збільшення державних витрат на охорону здоров'я
Доглядові послуги	Підвищення потреби в послугах для осіб з обмеженою мобільністю	Формування ринку послуг догляду, розвиток соціального підприємництва
Продукти харчування та ЖКГ	Стабільний попит на базові товари та послуги	Зміцнення продовольчого сектора, підвищення витрат на

Продовження табл. 2.4

1	2	3
		субсидії
Довготривалі товари (техніка, авто, житло)	Зниження купівельної активності серед літніх домогосподарств	Уповільнення розвитку ринку нерухомості та роздрібною торгівлі
Освіта, інноваційні послуги	Скорочення попиту серед старшої аудиторії	Зниження динаміки в освітньому та ІТ-секторах
Цифрові та технологічні товари	Обмежена адаптація літніх до нових технологій	Уповільнення цифровізації, потреба в інклюзивному дизайні

Примітка. Сформовано автором

Ще одним критичним наслідком процесу старіння населення є перерозподіл бюджетних пріоритетів у державній фінансовій політиці. Із зростанням частки літніх осіб у структурі населення України пропорційно зростають і обсяги бюджетних зобов'язань, пов'язаних із забезпеченням їх базових соціальних прав. Насамперед ідеться про видатки на пенсійне забезпечення, медичне обслуговування та соціальну допомогу за віком чи станом здоров'я. Солідарна пенсійна система, яка вже тривалий час перебуває у стані дефіциту, стикається зі збільшенням навантаження на кожного працюючого громадянина, що вимагає дедалі більшого обсягу державного дофінансування.

Крім пенсійного навантаження, значну частку в структурі видатків починає займати охорона здоров'я, особливо в частині хронічних захворювань, доглядових послуг, амбулаторної підтримки та спеціалізованої допомоги. Це призводить до переорієнтації бюджетної політики з інвестиційної логіки на компенсаційну, тобто з фінансування розвитку – на утримання. Структура бюджету набуває ознак «демографічного обслуговування», коли поточні соціальні зобов'язання витісняють інвестиції в інфраструктуру, інновації, освіту, науку та модернізацію економіки.

Особливу тривогу викликає зменшення обсягу капітальних видатків, які є критично важливими для довгострокового розвитку. У період демографічного старіння саме інфраструктурні інвестиції (наприклад, у медичні заклади, центри тривалого догляду, житло з універсальним дизайном,

адаптований транспорт) повинні були б стати пріоритетом. Проте через фіскальну напругу та короткий горизонт бюджетного планування державна політика зосереджується на забезпеченні негайних виплат, а не на створенні умов для сталого демографічного переходу.

Старіння також зменшує потенціал податкових надходжень: із зменшенням чисельності економічно активного населення скорочується база оподаткування прибутку, заробітної плати та споживання. Це посилює бюджетну уразливість і змушує державу або підвищувати податки, або скорочувати фінансування інших функцій – обидва сценарії мають негативні наслідки для економічного зростання.

Крім того, в умовах старіння зростає частка непродуктивних (поточних) витрат, що зменшує маневреність фінансової політики та можливість держави реагувати на зовнішні виклики. Поступово формується «структурна інерція» у бюджеті, коли більша частина ресурсів уже є розподіленою на початку бюджетного року, а простір для стратегічного планування звужується.

Таким чином, старіння населення чинить не лише прямий тиск на соціальні програми, а й формує нову логіку бюджетної політики, орієнтовану переважно на компенсацію наслідків, а не на попередження або адаптацію. Вихід із цього замкненого кола можливий лише за умов реформування пенсійної системи, розвитку альтернативних джерел фінансування охорони здоров'я, активізації інвестиційної політики в соціально значущі сектори та запровадження нових підходів до оцінки ефективності бюджетних витрат у демографічному контексті (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Зміщення бюджетних пріоритетів в умовах старіння населення України

Бюджетна категорія	Поточна тенденція	Наслідки та ризики
1	2	3
Пенсійне забезпечення	Зростання обсягу трансфертів до Пенсійного фонду	Фіскальний тиск, дефіцит бюджету, зменшення витрат на розвиток
Охорона здоров'я	Збільшення витрат на лікування хронічних хвороб,	Недостатнє фінансування профілактики та інфраструктурної

Продовження табл. 2.5

1	2	3
	догляд та медичні субвенції	модернізації
Соціальні допомоги за віком	Розширення обсягів виплат для малозабезпечених літніх осіб	Поглиблення утриманського підходу, відсутність стимулів до активності
Капітальні видатки	Зниження частки в бюджеті	Уповільнення модернізації інфраструктури, інвестиційний застій
Освіта та наука	Витіснення інвестицій через пріоритет соціального захисту	Зниження інноваційного потенціалу, скорочення людського капіталу
Регіональний розвиток	Скорочення програм підтримки територій	Зростання регіональної нерівності, демографічна деградація

Примітка. Сформовано автором

На рівні регіональної економіки України старіння населення виявляється передусім через посилення просторової асиметрії розвитку, що поглиблює дисбаланси між демографічно «старими» та «молодими» територіями. Згідно з офіційною статистикою, у ряді областей Західної, Центральної та частково Північної України — зокрема в Чернігівській, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській та Львівській — частка населення віком 60 років і старше перевищує 30%, а в окремих сільських громадах сягає навіть 40%. У той же час, молодь у працездатному віці або масово виїжджає за кордон, або переміщується до мегаполісів, залишаючи віддалені та сільські території без демографічного та трудового ресурсу.

Цей процес породжує низку системних викликів для місцевої економіки. По-перше, зростає навантаження на місцеві бюджети, оскільки саме на рівень громад покладено функціонування первинної ланки охорони здоров'я, соціального захисту, транспортного обслуговування та інших критичних послуг. Літні жителі частіше потребують субсидій, пільг, медичних і доглядових послуг, що в умовах обмежених фінансів громад веде до хронічного дефіциту ресурсів і залежності від державних трансфертів.

По-друге, старіння населення створює значний тиск на інфраструктуру, яка часто не пристосована до потреб осіб похилого віку. Йдеться як про відсутність безбар'єрного доступу до установ, так і про поганий стан доріг,

нестачу громадського транспорту, ізоляцію сіл та малих міст. У багатьох громадах немає центрів денного догляду, доступу до профілактичної медицини, соціальних працівників на місцях, що призводить до соціального відчуження та деградації якості життя.

По-третє, низька ділова активність та відсутність молодіжного підприємництва в демографічно старіючих регіонах призводять до зниження інвестиційної привабливості. Брак кадрів, обмежений внутрішній попит, зменшення кількості активних споживачів і покупців — усе це формує економічну стагнацію. Внаслідок цього регіони втрачають спроможність до самостійного розвитку, а єдиною доступною моделлю залишається пасивне утримання на бюджетному фінансуванні.

Такий тип просторового старіння часто формує замкнене коло депопуляції: відтік молоді → старіння населення → зниження економічної активності → занепад соціальних послуг → новий виток відтоку. У довгостроковій перспективі це може призвести до зникнення малих населених пунктів, економічного занепаду територій та нерівномірного розвитку регіонів країни.

Таким чином, просторова картина старіння в Україні потребує системної міжрівневої політики. Необхідне запровадження спеціальних програм підтримки демографічно вразливих територій: субсидії для місцевих бюджетів, розвиток геронтологічної інфраструктури, стимулювання місцевих підприємств, цифрова трансформація послуг, залучення НУО до догляду за літніми. Лише за умов цілеспрямованої регіональної політики можливо уникнути сценарію «демографічної пустелі» в частині українських регіонів (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Наслідки старіння населення для регіональної економіки та можливі відповіді

Сфера впливу	Виклики для регіонів	Можливі управлінські відповіді
1	2	3
Місцеві бюджети	Зростання витрат на пільги, соціальний захист, медицину;	Цільові субвенції; підтримка партнерств із НУО;

Продовження табл. 2.6

1	2	3
	дефіцит ресурсів	децентралізоване фінансування послуг
Інфраструктура	Непристосованість до потреб літніх; деградація транспорту, медичних і соціальних об'єктів	Розвиток безбар'єрного простору; мобільні послуги; інвестиції в доглядову інфраструктуру
Ринок праці	Брак молоді, масова еміграція, відсутність економічної мотивації у старшого населення	Підтримка зайнятості 50+; дистанційна робота; соціальні кооперативи
Підприємництво	Зниження попиту, згорання малого бізнесу, відсутність інвесторів	Пільгові програми для підприємців у старіючих регіонах; підтримка побутових сервісів
Соціальна інтеграція	Ізоляція літніх осіб; втрата соціальних зв'язків	Центри денного догляду; громадські ініціативи; цифрова інклюзія літніх

Примітка. Сформовано автором

У сукупності ці фактори свідчать про те, що демографічне старіння є не тільки соціальним, а й макроекономічним фактором ризику, який формує нові виклики для стратегічного планування, управління публічними фінансами, кадрової політики та економічного прогнозування. У той же час, за умов належного реагування, старіння може стати трампліном для перетворень: стимулювання «silver economy», розвитку послуг догляду, «age-tech», нових форм зайнятості й соціального підприємництва.

Таким чином, адаптація економіки України до демографічного старіння потребує цілісної багаторівневої стратегії, що поєднуватиме інструменти бюджетної, інноваційної, регіональної, соціальної та трудової політики.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДО ВИКЛИКІВ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Напрямки адаптації системи державного регулювання до умов старіння населення

Старіння населення є викликом, що потребує не точкових, а системних змін у політиці державного регулювання. Йдеться про комплексну трансформацію як фінансових інструментів (пенсійна система, бюджетне планування), так і соціально-інфраструктурних, нормативних і управлінських підходів. Метою такої адаптації має стати не лише фінансова стійкість у відповідь на демографічне навантаження, а й забезпечення гідного, активного та продуктивного життя в літньому віці.

Одним із першочергових напрямів державного втручання є модернізація пенсійної системи. Сучасна пенсійна система України ґрунтується переважно на солідарному принципі, за якого нинішнє покоління працюючих утримує нинішнє покоління пенсіонерів. В умовах старіння, зменшення кількості працюючих і зростання тривалості пенсійного періоду така модель стає фінансово нестійкою.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективною відповіддю на ці виклики є запровадження багаторівневої пенсійної системи, яка включає:

- 1) обов'язкову солідарну складову (1 рівень);
- 2) обов'язкову накопичувальну систему (2 рівень);
- 3) добровільне пенсійне страхування (3 рівень).

Запровадження другого рівня (накопичувального) в Україні заплановано, однак повноцінно не реалізовано через інституційну, політичну й економічну нестабільність. Без цього кроку пенсійна система залишається вразливою до демографічних коливань.

Паралельно із структурною реформою, необхідно розробити: механізми стимулювання більш пізнього виходу на пенсію, з огляду на збільшення

тривалості життя; системи доплат за активність у післяпенсійному віці; гнучкі пенсійні інструменти для часткової зайнятості людей 60+.

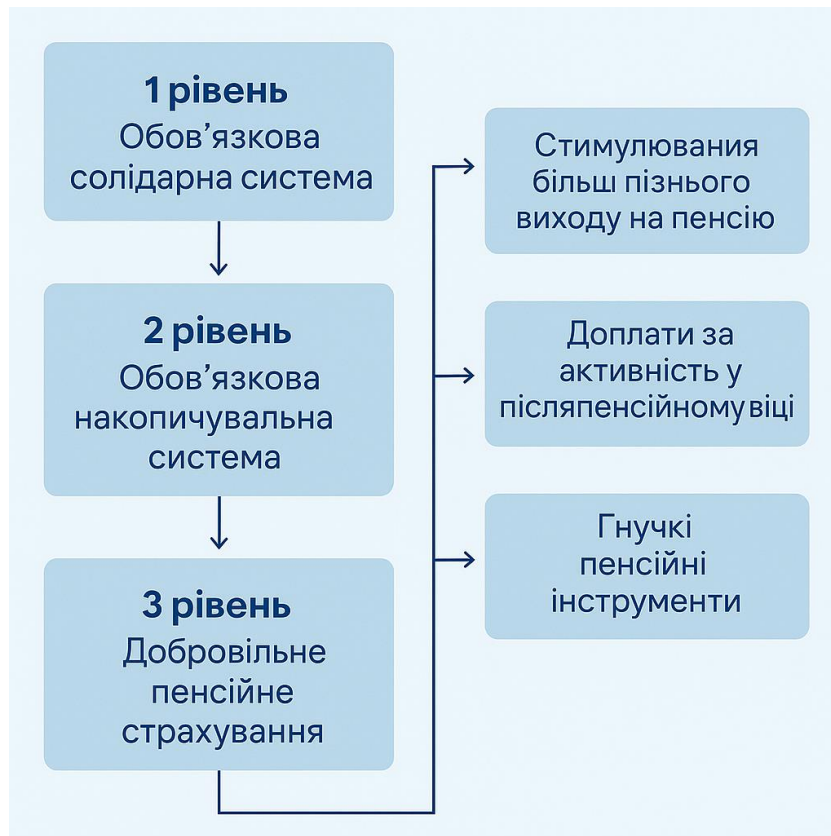

Рис. 3.1. Багаторівнева пенсійна система: напрямки розвитку в умовах старіння

Примітка. Запропоновано автором

Іншим важливим напрямком адаптації є формування політики активного довголіття, що передбачає не просто утримання літньої людини, а її підтримку як активного учасника економічного й соціального життя. Ця концепція, яку просуває Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), базується на трьох ключових принципах: участь, безпека і здоров'я.

В Україні розвиток політики активного довголіття лише починає формуватися. Зокрема, у 2021 році ухвалено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору, де старші вікові групи виокремлено як цільову аудиторію. Проте вона не замінює комплексної політики в умовах старіння населення.

У межах державного регулювання політика активного довголіття має

включати: 1) розвиток центрів здорового старіння, де надаються медичні, соціальні, реабілітаційні та освітні послуги; підтримку соціальної участі літніх людей – через волонтерство, участь у громадських проєктах, клубах, рада громади; 2) цифрову інклюзію – навчання літніх користуванню сервісами онлайн; 3) створення «age-friendly» громад, де враховані потреби людей похилого віку в транспорті, житлі, інформаційному середовищі.

Таблиця 3.1

Компоненти політики активного довголіття та відповідальні інституції

Компонент політики	Коротка характеристика	Відповідальні інституції
Здоров'я та профілактика	Доступ до профілактичної медицини, реабілітації, підтримки психічного здоров'я	МОЗ, Національна служба здоров'я, місцеві ЦПМСД
Освіта та цифрова інклюзія	Навчання літніх людей користуванню цифровими послугами, lifelong learning	МОН, Мінцифра, територіальні громади, бібліотеки
Соціальна участь	Залучення до волонтерства, громадських ініціатив, дорадчих рад	Мінсоцполітики, органи місцевого самоврядування, НУО
Трудова активність	Створення умов для зайнятості 60+, перекваліфікація, гнучкі форми праці	Мінекономіки, Державна служба зайнятості, роботодавці
Інфраструктура та мобільність	Безбар'єрність, доступний транспорт, адаптація житлового середовища	Мінрегіон, органи місцевого самоврядування, Укрзалізниця
Інформаційна підтримка	Комунікаційні кампанії, роз'яснення прав, доступ до послуг	Мінсоцполітики, Мінцифра, громадські організації

Примітка. Запропоновано автором

Політика активного довголіття вимагає координації між міністерствами, органами місцевого самоврядування, НУО, громадами. Без цього навіть найкращі ініціативи залишаються ізольованими та фрагментованими.

Старіння населення не має автоматично асоціюватися з пасивністю, залежністю або зниженням ефективності. Сучасна концепція продуктивного старіння передбачає визнання потенціалу літніх людей як повноцінного ресурсу для економіки, громадського життя, підтримки між поколіннями та інтелектуального капіталу. Це означає перехід від утриманської моделі до моделі активної участі у житті суспільства, навіть після досягнення пенсійного

віку.

У державному регулюванні продуктивне старіння має реалізовуватись через: розширення доступу до професійної освіти та перекваліфікації для осіб 50+; створення мотиваційних податкових і страховиків для роботодавців, які працевлаштовують літніх працівників; підтримку підприємницької активності літніх людей, включаючи доступ до мікрокредитування, бізнес-інкубаторів та наставництва; розвиток волонтерства, доглядових кооперативів, міжпоколінних проєктів, які дозволяють людям похилого віку бути корисними і водночас соціально включеними.

У країнах ЄС та Японії подібні програми реалізуються в межах стратегій «Active Ageing» і фінансуються через поєднання державних і муніципальних ресурсів, грантів, роботодавців і фондів соціального страхування. В Україні ж така модель лише починає формуватись і поки не має системного підґрунтя.

Важливо також підтримувати неформальну зайнятість літніх, яка не пов'язана з повною зайнятістю, але дозволяє реалізовувати себе у гнучкому режимі: репетиторство, онлайн-консультації, хендмейд, догляд за дітьми, участь у громадах.

У табл. 3.2 наведено рекомендовані форми підтримки продуктивного старіння та потенційні їх виконавці.

Таблиця 3.2

Форми підтримки продуктивного старіння та потенційні виконавці

Форма підтримки	Суть/механізм реалізації	Основні виконавці
1	2	3
Перекваліфікація та навчання 50+	Освітні програми для літніх осіб у сфері цифрової грамотності, бізнесу, догляду	МОН, місцеві центри зайнятості, громадські організації
Гнучкі форми зайнятості	Можливість неповної, дистанційної, сезонної чи проєктної роботи для осіб 60+	Роботодавці, Державна служба зайнятості, Мінекономіки
Підтримка літнього підприємництва	Доступ до мікрокредитування, консультацій, бізнес-інкубаторів для людей похилого віку	Фонди підтримки підприємництва, громади, банки
Волонтерські та наставницькі програми	Залучення до соціально корисної діяльності, міжпоколінне менторство	НУО, заклади освіти, органи місцевого самоврядування
Державні стимули для	Податкові пільги, компенсація ЄСВ	Мінфін, Мінсоцполітики,

Продовження табл. 3.2

1	2	3
роботодавців	при працевлаштуванні осіб 60+	Державна податкова служба
Публічне визнання та промоція	Нагороди, конкурси, медіакампанії, які популяризують активне старіння	Мінкульт, Мінінформ, місцева влада

Примітка. Запропоновано автором

Ефективна адаптація до демографічних змін неможлива без трансформації фізичного та цифрового середовища проживання. Smart-інфраструктура, орієнтована на потреби старіючого населення, стає ключовим елементом політики державного регулювання. Йдеться не лише про архітектурну доступність, а й про використання цифрових технологій для підтримки незалежного життя, медичного моніторингу, мобільності та безпеки.

Сучасна smart-інфраструктура включає:

- 1) «розумні будинки» з автоматичними системами управління освітленням, безпекою, кліматом, які адаптовані до потреб людей з обмеженою мобільністю;
- 2) медичні сенсори та телемедицину, що дозволяють здійснювати регулярний моніторинг стану здоров'я без відвідування лікарні;
- 3) цифрові сервіси соціального захисту, доступні в кілька кліків – від призначення допомоги до виклику соціального працівника;
- 4) транспортні та навігаційні рішення, зручні для людей з інвалідністю або віковими порушеннями зору, слуху, пам'яті;
- 5) безбар'єрні громадські простори, які забезпечують фізичну й інформаційну доступність.

В Україні розвиток такої інфраструктури здійснюється фрагментарно — на рівні окремих проєктів, у межах державних програм цифрової трансформації або регіонального розвитку. Поки що бракує комплексної державної концепції формування інклюзивного середовища в контексті старіння.

Успішна адаптація до демографічних змін потребує, щоб інфраструктура була не лише «розумною», але й соціально чутливою, тобто враховувала фізіологічні, психологічні та когнітивні особливості старшого покоління.

Рис. 3.2. Елементи smart-інфраструктури для старіючого суспільства

Примітка. Запропоновано автором

Одним із найменш розвинених, але критично важливих напрямів державного реагування на старіння є створення повноцінної доглядової політики. В Україні догляд за людьми похилого віку здебільшого виконується родичами або на волонтерських засадах. Формальна система доглядових послуг розвинута слабо, а професія соціального працівника має низький престиж і відсутність належного інституційного забезпечення.

У контексті старіння державна політика має передбачати: створення Національної стратегії розвитку доглядових послуг; розширення мережі

стаціонарних, денних та мобільних доглядових центрів; підтримку громадських і приватних ініціатив у сфері догляду; підготовку та перепідготовку кадрів за напрямом соціального догляду; розвиток домашніх доглядових сервісів із залученням ІТ-рішень (сервіси виклику допомоги, контроль стану здоров'я тощо).

Також слід формувати державно-приватне партнерство в цій сфері, залучати бізнес до створення «соціальних франшиз», де доглядові послуги будуть не лише соціальними, а й підприємницькими.

В табл. 3.3 наведено перспективні формати доглядових послуг в умовах старіння населення та можливості їх розвитку

Таблиця 3.3

Формати доглядових послуг в умовах старіння населення та можливості їх розвитку

Формат доглядової послуги	Суть/характеристика	Можливості для розвитку в Україні
Домашній догляд	Соціальні або медичні послуги на дому: допомога з побутом, харчуванням, гігієною	Розвиток мереж мобільних соцслужб, впровадження цифрових систем виклику допомоги
Денні центри	Тимчасове перебування осіб похилого віку в спеціалізованих закладах протягом дня	Підтримка громадських ініціатив, гранти для ОМС, інтеграція з медичними послугами
Стаціонарні установи	Пансіонати, геріатричні центри, будинки пристарілих з повним соціальним і медичним обслуговуванням	Модернізація матеріальної бази, державно-приватні партнерства, акредитація послуг
Доглядові кооперативи	Об'єднання родин і громад для надання взаємної допомоги літнім особам	Фінансова підтримка через місцеві бюджети, навчання персоналу, реєстрація як соцпідприємств
Теледгляд	Моніторинг стану здоров'я та побутових умов через гаджети та сенсори	Інтеграція з системою eHealth, держзамовлення на інноваційні рішення, пільги для виробників
Тимчасовий догляд	Послуги з догляду на короткий термін у разі хвороби або відрядження родичів	Запровадження у міських і сільських громадах, через волонтерські платформи

Примітка. Запропоновано автором

У відповідь на зміну демографічної структури суспільства постає

потреба модернізувати нормативно-правову базу в напрямку соціального захисту осіб похилого віку. Багато нормативних актів в Україні зосереджені на підтримці інвалідів, осіб з малозабезпечених категорій, але не охоплюють повною мірою феномен старіння як самостійний соціальний статус, що потребує комплексної відповіді.

Для цього необхідно: переглянути законодавство з урахуванням принципів Конвенції ООН з прав осіб похилого віку (у процесі розробки); прийняти Закон України про активне та здорове довголіття, який системно врегулює права літніх осіб; гармонізувати законодавство з політиками ЄС щодо вікової рівності, недискримінації та інклюзії; упровадити обов'язкові оцінки демографічного впливу нових законодавчих ініціатив; закріпити в законі право на доступ до доглядових послуг, цифрову інклюзію та соціальну участь. Цей напрям дозволяє посилити регуляторну спроможність держави, зробити політику старіння правовим інструментом, а не лише соціальною декларацією.

У сукупності ці напрямки формують фундамент для переосмислення ролі держави у період демографічного переходу: від політики реагування – до політики передбачення; від утримання – до розвитку; від патерналізму – до партнерства. Ефективна адаптація системи державного регулювання до умов старіння потребує не лише ресурсів, а й ціннісної переорієнтації, де літня людина розглядається не як тягар, а як активний учасник сталого розвитку.

3.2. Інклюзивна та інноваційна економіка в контексті старіння населення

Старіння населення не є виключно соціальним викликом – воно трансформує економіку, переорієнтовуючи її структуру, акценти та моделі розвитку. Ефективна відповідь держави на ці зміни полягає не лише в адаптації політик соціального захисту, а й у переформатуванні самої економічної системи, яка повинна бути більш інклюзивною, гнучкою та інноваційною. У центрі такої трансформації стоїть людина, її здатність залишатися активною,

продуктивною та інтегрованою в економічне життя незалежно від віку.

Одним із ключових індикаторів адаптації до старіння є готовність ринку праці до залучення та утримання працівників 50+. В умовах скорочення трудових ресурсів країни з високим рівнем старіння все активніше застосовують політику *employment-friendly ageing*, що передбачає не дискримінацію за віком, а створення умов для продуктивної діяльності осіб поважного віку.

Інклюзивність на ринку праці в умовах старіння населення передбачає створення умов, за яких кожна людина, незалежно від віку, має реальний доступ до продуктивної, достойної, гідно оплачуваної та соціально захищеної праці. Це не лише питання соціальної справедливості, а й стратегічний інструмент економічної стабільності в умовах демографічного тиску.

Зі зменшенням частки молодих працівників і зростанням частки людей віком 50+ виникає потреба переосмислення самого поняття «трудові ресурси». Традиційна орієнтація виключно на молодь призводить до кадрових втрат, підвищення навантаження на пенсійну систему й втрачених можливостей використання досвіду та знань старших працівників. Інклюзивний підхід дозволяє компенсувати демографічні втрати та активізувати «приховані резерви» ринку праці.

В Україні досі спостерігаються високі рівні вікової дискримінації. Люди віком 50–60+ часто стикаються з: відмовами у працевлаштуванні, обмеженим доступом до кар'єрного зростання, низькою адаптивністю до нових технологій, браком навчальних і перекваліфікаційних можливостей, психологічною ізоляцією в робочих колективах. Це призводить до передчасного випадіння з ринку праці та формування утриманських моделей поведінки.

Щоб змінити ситуацію, необхідні системні перетворення з боку держави, бізнесу, громад та освітніх установ. Ключовими елементами інклюзивного ринку праці мають стати:

- 1) гнучкі форми зайнятості. Часткова зайнятість, дистанційна робота,

робота за контрактом, мікрозайнятість, гібридні формати – усе це дозволяє літнім людям працювати у комфортному для себе ритмі, зберігаючи продуктивність і баланс між здоров'ям та навантаженням.

2) адаптація робочого середовища. Робочі місця мають відповідати фізичним можливостям людей похилого віку: освітлення, ергономіка, темп праці, перерви, психологічна атмосфера. Особливу увагу слід приділити підтримці ментального здоров'я.

3) фінансові стимули для роботодавців. Державна підтримка має включати зниження ЄСВ, часткове фінансування оплати праці, дотації на адаптацію робочих місць, пільги при наймі осіб 60+.

4) програми mentoring та наставництва. Інклюзія може реалізовуватись через інтергенераційні моделі – молоді працівники отримують досвід, а старші — нову мотивацію. Це особливо важливо в галузях освіти, медицини, малого бізнесу, сільського господарства.

5) захист від дискримінації. Необхідно посилити правові механізми захисту від вікової дискримінації — у трудовому законодавстві, антикорупційних програмах, на рівні кадрової політики публічних інституцій.

6) регіональні стратегії інклюзії. В окремих регіонах старіння відбувається швидше. Важливо враховувати це у регіональних програмах зайнятості, створювати локальні «age-friendly економіки», де головною перевагою буде людський капітал, а не вік (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Інструменти інклюзивного ринку праці та очікуваний ефект

Інструмент	Коротка характеристика	Очікуваний ефект
1	2	3
Гнучкі форми зайнятості	Дистанційна, часткова, сезонна або проєктна робота для осіб 50+	Збереження активності, зниження навантаження, більша залученість літніх осіб
Адаптація робочого місця	Фізична й організаційна адаптація робочого простору до вікових особливостей	Покращення продуктивності та умов праці для старших працівників
Фінансові стимули для роботодавців	Пільги на ЄСВ, дотації, часткове фінансування працевлаштування 60+	Мотивація бізнесу до інклюзивного найму, розширення пропозиції праці
Програми	Інтергенераційне навчання та	Зміцнення кадрового

Продовження табл. 3.4

1	2	3
наставництва	передача досвіду через моделі співпраці	потенціалу, синергія між поколіннями
Захист від дискримінації за віком	Правові норми та політики рівного доступу до праці незалежно від віку	Справедливе ставлення, подолання упереджень, правова впевненість
Освітні програми для 50+	Перекваліфікація та навчання новим навичкам для працівників передпенсійного віку	Підвищення конкурентоспроможності, продовження трудової участі

Примітка. Запропоновано автором

У сучасних умовах демографічного старіння концепція освіти впродовж життя (lifelong learning) виходить за межі освітньої політики та стає потужним інструментом антикризової економічної адаптації. Вона дозволяє підтримувати активність населення у старшому віці, запобігати соціальній ізоляції, розвивати людський капітал і компенсувати дефіцит кваліфікованих кадрів. Особливої актуальності ця стратегія набуває в Україні, де одночасно спостерігаються процеси старіння населення, інтенсивної трудової міграції та структурного безробіття.

Lifelong learning є відповіддю на зміну парадигми трудового життя: замість традиційної моделі «освіта – робота – пенсія» формується модель, у якій навчання супроводжує людину протягом усього життя. Це особливо важливо для осіб віком 50+, які часто мають значний практичний досвід, проте стикаються з нестачею сучасних компетенцій, обмеженим доступом до навчальних ресурсів і віковими бар'єрами на ринку праці.

Для забезпечення ефективної реалізації принципу освіти впродовж життя необхідно створити інклюзивні та гнучкі освітні можливості для осіб поважного віку. Йдеться про відкриття університетів третього віку, розвиток регіональних освітніх хабів, впровадження онлайн-курсів із доступною мовою, адаптованим темпом і простими інтерфейсами. Також важливим є створення умов для безкоштовної або пільгової професійної перекваліфікації у затребуваних сферах – догляд, соціальні послуги, ІТ для початківців, логістика, адміністративна підтримка.

Особливої уваги потребує цифрова інклюзія літніх людей. Значна частка громадян старшого віку не володіє базовими навичками користування онлайн-сервісами, що призводить до цифрового розриву, виключення з економічного життя та вразливості до інформаційних загроз. Навчання цифровій грамотності має охоплювати не лише навички оплати онлайн, користування державними сервісами, а й телемедицину, онлайн-роботу, е-банкінг, безпеку в мережі.

Освіта впродовж життя виконує не лише економічну, а й глибоку соціальну функцію: вона зміцнює психоемоційне здоров'я, підвищує самооцінку, сприяє соціальній інтеграції та зменшує відчуття маргіналізації. Особливо ефективними є ті формати, які поєднують навчання з живим спілкуванням, міжпоколінне наставництво, участь у колективних проектах.

Таким чином, lifelong learning у контексті старіння населення є не факультативним елементом освітньої політики, а критично важливою умовою сталого розвитку. Інвестуючи в освіту для літніх, держава формує нову якість людського капіталу – адаптивного, мотивованого, соціально активного, здатного залишатись продуктивним протягом усього життя.

У табл. 3.5 представлено рекомендовані форми lifelong learning для людей старшого віку та приклади реалізації.

Таблиця 3.5

Форми lifelong learning для людей старшого віку та приклади реалізації

Форма навчання	Суть та особливості	Приклади реалізації
1	2	3
Університети третього віку	Освітні програми для людей 60+ з акцентом на соціалізацію, культуру, мову, здоров'я	Проекти НУО, муніципальні ініціативи в Києві, Львові, Харкові
Онлайн-курси для літніх	Короткі відеолекції, адаптовані інтерфейси, навчання ІКТ-навікам	Платформа «Дія.Цифрова освіта», курси Prometheus та EdEra
Мікронавчання (microlearning)	Формат коротких модулів тривалістю 10–30 хв для швидкого засвоєння навичок	Курси Udemy, YouTube-канали з цифрової грамотності
Навчання через ЦНАПи та бібліотеки	Місцеві пункти доступу до навчання з консультаційною підтримкою	Пілоти Мінцифри та місцевих громад в ОТГ

Продовження табл. 3.5

1	2	3
Професійна перекваліфікація 50+	Освітні програми, спрямовані на зміну професії або набуття нових навичок	Центри зайнятості, проекти «ЄРобота», співпраця з громадами
Менторські програми та клуби знань	Навчання в форматі обміну досвідом між поколіннями або тематичних груп	Ініціативи шкіл, громадських організацій, церковних громад

Примітка. Запропоновано автором

У відповідь на виклики старіння населення багато країн світу активно впроваджують політику активного довголіття – як багатокомпонентну стратегію, що дозволяє забезпечити участь літніх людей у суспільному, економічному та культурному житті. Концепція активного довголіття (active ageing), сформульована Всесвітньою організацією охорони здоров'я, базується на трьох ключових принципах: підтримка здоров'я, забезпечення безпеки, розширення можливостей участі.

Для України розвиток політики активного довголіття є надзвичайно актуальним, оскільки значна частина осіб похилого віку перебуває у стані соціальної ізоляції, не має доступу до якісних медичних послуг, цифрових сервісів, а також не залучена до жодної форми зайнятості або волонтерства. Відсутність системної політики в цій сфері лише посилює маргіналізацію літнього населення, знижує рівень довіри між поколіннями та поглиблює навантаження на систему соціального захисту.

Політика активного довголіття повинна розглядатись як інструмент розвитку, а не лише соціальної підтримки. Її реалізація передбачає цілісний підхід на кількох рівнях. По-перше, на рівні охорони здоров'я слід створити широку мережу центрів профілактики, реабілітації та підтримки психічного благополуччя для людей 60+. По-друге, у сфері освіти – розвивати навчальні програми для старших вікових груп, підтримувати цифрову інклюзію та мікроосвіту, а також впроваджувати інструменти сертифікації неформального навчання. По-третє, у соціальній площині – сприяти залученню літніх людей до громадської активності, клубів, проєктів, участі у дорадчих органах при

ОМС, волонтерстві, міжпоколінному наставництві.

Окрему увагу слід приділити економічному аспекту активного довголіття. Мова йде про формування умов, за яких літні люди можуть працювати, вести підприємницьку діяльність, брати участь у виробництві соціальних послуг, тобто залишатись економічно активними настільки довго, наскільки це дозволяє здоров'я й бажання. Тут важливими є податкові пільги для роботодавців, що працевлаштовують осіб 60+, інструменти гнучкої зайнятості, програми грантів для пенсіонерів-підприємців, а також популяризація образу «активного віку» в публічному дискурсі.

З інституційної точки зору політика активного довголіття в Україні потребує комплексного оформлення: ухвалення законодавчого акту про активне і здорове старіння, створення міжвідомчого координаційного органу, інтеграції теми старіння в усі стратегічні документи (національну стратегію охорони здоров'я, зайнятості, освіти, регіонального розвитку тощо). Необхідно також налагодити систему регулярного моніторингу показників участі осіб старшого віку в економічному та соціальному житті (Employment Rate 55–64, Digital Inclusion Index 60+, Age-friendly Services Coverage).

Таким чином, активне довголіття – це не про «переживання» пенсійного віку, а про якісну, гідну, продуктивну старість. Воно є маркером цивілізованості суспільства, рівня розвитку його людського капіталу і здатності перетворювати виклики старіння на нові можливості для економіки, освіти та порозуміння між поколіннями.

В табл. 3.6 наведено компоненти політики активного довголіття в умовах старіння населення.

Однією з найперспективніших стратегій реагування на демографічне старіння є впровадження age-friendly policy — політики дружнього ставлення до людей поважного віку в усіх сферах життя. Цей підхід передбачає цілісну трансформацію фізичного, економічного, соціального й інформаційного середовища задля того, щоб людина, незалежно від віку, могла повноцінно жити, працювати, навчатись і брати участь у житті громади. Концепція age-

friendly базується на принципах, що просуваються ВООЗ, ЄЕК ООН та OECD, і передбачає переосмислення урбаністики, сервісів, цифрових технологій, політик зайнятості, культури й освіти крізь призму вікової інклюзії.

Таблиця 3.6

Компоненти політики активного довголіття в умовах старіння населення.

Напрямок реалізації	Зміст політики	Очікувані результати
Охорона здоров'я	Профілактика, реабілітація, психічне здоров'я, розвиток геріатричних послуг	Поліпшення якості життя, зменшення витрат на лікування, активність у старшому віці
Освіта та цифрова інклюзія	Lifelong learning, ІТ-грамотність, неформальне навчання, університети третього віку	Збереження конкурентоспроможності, участь у цифровому просторі, особиста реалізація
Економічна активність	Зайнятість 60+, підтримка підприємництва, гнучкі форми праці, наставництво	Зниження демографічного тиску, ефективне використання досвіду, мультивікова економіка
Соціальна участь	Волонтерство, громади, міжпоколінне співробітництво, клуби, поради	Підвищення самореалізації, зниження самотності, посилення соціальної єдності
Інституційна підтримка	Законодавча база, координація між міністерствами, локальні стратегії, моніторинг	Системність політики, ефективне використання ресурсів, зростання відповідальності держави

Примітка. Запропоновано автором

В умовах старіння населення особливої ваги набуває завдання проєктувати всі політики з урахуванням різноманіття потреб людей старшого віку. Це означає не лише доступність міського середовища й транспорту, але й створення сервісів без вікових бар'єрів, адаптацію комунікацій до особливостей сприйняття людей 60+, використання безейджистської мови, підтримку участі літніх у процесі прийняття рішень. Вік не повинен бути обмеженням, а сам факт належності до старшої вікової групи не може бути підставою для виключення з активного суспільного життя.

У світі вже існують успішні практики впровадження age-friendly policy: до Глобальної мережі ВООЗ дружніх до літніх міст входить понад 1400 муніципалітетів, які адаптували свої стратегії відповідно до принципів

інклюзивності. Це охоплює як фізичне середовище (доступні тротуари, освітлення, місця відпочинку), так і соціальні сервіси (гнучкі формати обслуговування, комунальні пільги, локальні програми участі). Особливу роль у цій політиці відіграють громади, які є найближчою до людини ланкою управління й можуть швидко реагувати на зміни демографічної структури населення.

В Україні age-friendly policy лише починає формуватись. Наразі її елементи зустрічаються у поодиноких проєктах — наприклад, у форматі громадських ініціатив із цифрової інклюзії, культурних програм для пенсіонерів, пілотних програм адаптації медичних послуг. Однак відсутність національної рамкової політики призводить до фрагментарності рішень і низької ефективності в масштабах країни. Для розбудови дружнього до віку суспільства необхідно інтегрувати age-friendly принципи в стратегії охорони здоров'я, регіонального розвитку, цифровізації, соціальної політики та освіти. Це має включати й перегляд нормативно-правової бази, і створення координаційних механізмів між міністерствами, органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями.

У підсумку age-friendly policy не є окремою галузевою ініціативою – це візія суспільства, де вік не є бар'єром, а можливості для участі, навчання, самореалізації та безпеки доступні на кожному етапі життя. Її впровадження не лише відповідає викликам старіння населення, а й підвищує загальну якість життя, сприяє згуртованості поколінь і зміцнює соціальний капітал держави.

В табл. 3.7 представлено компоненти age-friendly policy та напрями впровадження в Україні.

Таблиця 3.7

Компоненти age-friendly policy та напрями впровадження в Україні

Сфера впровадження	Компоненти age-friendly policy	Можливі дії для України
1	2	3
Міське середовище	Доступна інфраструктура, лавочки, освітлення, адаптований транспорт	Розробка муніципальних стратегій безбар'єрності, приєднання громад до ініціативи ВООЗ

Продовження табл. 3.7

1	2	3
Публічні послуги	Орієнтовані на вік ЦНАПи, лікарні, банки, адаптація сервісів	Тренінги для персоналу, розробка стандартів обслуговування, безбар'єрне оформлення документації
Цифрові технології	Простий інтерфейс, великі шрифти, голосове керування, підтримка	Інклюзивний UX у державних сервісах, цифрові помічники для людей 60+, навчання цифровій грамотності
Економіка та працевлаштування	Гнучка зайнятість, наставництво, age-friendly роботодавці	Фінансові стимули, програми підтримки бізнесів, що наймають літніх працівників
Громадська участь	Консультативні ради, клуби, волонтерство, участь у прийнятті рішень	Фінансування громадських ініціатив, підтримка міжпоколінних програм
Комунікація і медіа	Без ейджизму в рекламі, ЗМІ, мові офіційних повідомлень	Створення мовних та етичних стандартів, інформаційні кампанії проти стереотипів

Примітка. Запропоновано автором

Отже, інклюзивна та інноваційна економіка – це не абстрактна модель майбутнього, а практична відповідь на демографічні зміни, яка дає змогу зберегти трудовий і соціальний потенціал літнього населення, запобігти депопуляції активності та зміцнити людський капітал країни в довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Старіння населення є складним і багатоаспектним явищем, що охоплює не лише біологічні або демографічні процеси, а й має глибокі соціальні, економічні та політичні наслідки. Аналіз міждисциплінарних підходів засвідчує, що поняття старіння інтерпретується як у вузькому (хронологічному), так і в широкому (функціональному, соціальному, економічному) значенні. Для якісного розуміння цього явища необхідно враховувати різні типи старіння – біологічне, функціональне, соціальне та хронологічне, кожен з яких відображає окрему грань проблеми.

Теоретичні концепції, що пояснюють процес старіння, формуються у різних наукових школах. У межах демографічного підходу старіння розглядається як наслідок зниження народжуваності та зростання тривалості життя. Соціологічні теорії фокусуються на змінах у соціальній ролі людини та її включенні в суспільне життя, а економічні підходи (неокласичні моделі, теорія міжпоколінного контракту, концепція «економіки довголіття») аналізують вплив старіння на ринок праці, продуктивність, державні фінанси та пенсійну систему.

Візуалізація статеві-вікових пірамід для України, Німеччини та Японії наочно демонструє різні моделі демографічної трансформації. Україна знаходиться на межі переходу до суспільства старого типу, тоді як Японія вже стикається з гострими наслідками надзвичайного старіння, що суттєво впливає на її економічну політику. Це порівняння є важливим для усвідомлення перспектив і ризиків, які чекають на українське суспільство в найближчі десятиліття.

Аналіз детермінант старіння дозволив систематизувати основні чинники, що впливають на темпи та структуру цього процесу: зниження народжуваності, зростання тривалості життя, медичні інновації, соціальні трансформації, урбанізація, економічні фактори та політична стабільність. Виявлено, що старіння є результатом дії не лише біологічних, а передусім структурних і політичних механізмів.

Окрему увагу приділено міжнародним підходам до проблеми старіння. Аналіз стратегій ООН, ВООЗ, OECD та Світового банку засвідчив, що глобальна політика переходить від пасивного реагування на наслідки старіння до активного створення сприятливого середовища для довголіття. Ці документи пропонують цілісні підходи, які включають економічну активність літніх людей, соціальну інтеграцію, адаптацію систем охорони здоров'я та *lifelong learning*.

Старіння населення виступає одним із ключових факторів, що визначають сучасну динаміку і структуру соціально-економічного розвитку. Його наслідки виходять далеко за межі демографії, трансформуючи ринок праці, систему соціального захисту, державні фінанси, інфраструктуру та навіть споживчу культуру. Аналіз економічних аспектів старіння продемонстрував, що йдеться не лише про збільшення частки літніх осіб у загальній чисельності населення, а про фундаментальну перебудову функціонування економічних інститутів і пріоритетів національного розвитку.

Класичні теоретичні моделі (неокласична модель Солоу, міжпоколінний контракт Самуельсона) вказують на уповільнення темпів економічного зростання, зниження заощаджень та підвищення фіскального навантаження. Сучасні підходи, зокрема концепція «*silver economy*», дають ширше бачення, трактуючи старіння як потенційний ресурс – за умов ефективного управління довголіттям і активної політики залучення літніх людей до економічної та соціальної діяльності.

Встановлено, що старіння населення безпосередньо змінює структуру національної економіки. Спостерігається зростання значущості галузей, орієнтованих на стабільне, довготривале споживання (медицина, догляд, фармацевтика), та відносне скорочення сектора інтенсивного виробництва та інновацій. Ринок праці реагує на ці зміни потребою в нових формах зайнятості та управління поколіннями. Державні витрати поступово зміщуються від розвитку молодіжної інфраструктури до підтримки активного довголіття, а споживча структура трансформується відповідно до вікових потреб населення.

У процесі старіння виникають як ризики — фінансові, структурні, соціальні, так і можливості для зростання: формування нових ринків, розвиток сфери догляду, модернізація інфраструктури, підтримка інновацій у медичному секторі. За умови проактивної політики адаптації, старіння може стати імпульсом до структурного оновлення економіки та формування інклюзивного, людиноцентричного суспільства.

Проведений аналіз засвідчив, що старіння населення є стійкою глобальною тенденцією, яка охоплює як розвинені країни світу, так і держави з економіками перехідного типу, включно з Україною. До середини XXI століття частка осіб віком 60+ сягне понад 30% у низці держав, що суттєво змінює соціально-економічну конфігурацію суспільства та викликає потребу в стратегічному перегляді державної політики.

Глобальні лідери за рівнем старіння — Японія, Німеччина, Італія, Франція – вже адаптували свої пенсійні, медичні, інфраструктурні та трудові системи до потреб літніх осіб. У цих країнах сформовано комплексні програми активного довголіття, розвинено інститути догляду, підтримується ринок age-friendly технологій і послуг, впроваджується lifelong learning та стимулюється участь людей 60+ у трудовій і соціальній активності.

На цьому тлі Україна демонструє подібні темпи старіння населення, але за значно гірших стартових умов. Частка осіб віком 65+ у 2024 році сягнула 17,8%, а частка осіб віком 60+ – понад 27%. Водночас тривалість життя залишається нижчою, а середній вік населення – одним із найвищих у Східній Європі. Ці показники, у поєднанні з низькою народжуваністю, масштабною трудовою еміграцією та війсьними втратами, формують складну демографічну ситуацію, що загрожує довготривалою депопуляцією.

Особливістю українського сценарію є не лише чисельна динаміка, а й структурна вразливість до старіння: обмежений доступ до якісної медицини та догляду, відсутність системи підтримки самотійного проживання, фрагментарна пенсійна реформа, брак інституцій для соціальної інтеграції літніх людей. Старіння в Україні носить асиметричний характер, адже

відбувається в умовах економічної нестабільності та нестачі ресурсів для адаптації.

Порівняння з міжнародними моделями демонструє, що Україна має потребу у швидкій імplementації цілісної політики активного довголіття, яка має охоплювати сфери охорони здоров'я, освіти, зайнятості, житлової інфраструктури та цифрової інклюзії. Лише так можна перетворити демографічний виклик на ресурс сталого розвитку, уникаючи сценарію демографічної кризи, що поглиблюється.

Проведене дослідження засвідчило, що старіння населення в Україні вже сьогодні має глибокий вплив на структурну трансформацію національної економіки. Цей вплив є багатофакторним, проявляється як у зміні пропозиції трудових ресурсів, так і в трансформації споживчої поведінки, бюджетних пріоритетів, секторного розвитку та регіональної динаміки.

Насамперед, одним із найвідчутніших наслідків є дефіцит трудових ресурсів, спричинений одночасним скороченням чисельності працездатного населення, високим рівнем еміграції та втратами через війну. Це призводить до перекосу на ринку праці, загострює проблему забезпечення кадрами у виробничій сфері, освіті, охороні здоров'я, а також формує потребу в системній модернізації політики зайнятості – зокрема щодо підтримки працівників 50+.

Старіння зумовлює також зрушення у структурі споживання: збільшується попит на медичні, доглядові, базові побутові послуги, а водночас скорочується купівельна активність у сферах освіти, довготривалих товарів, інноваційних сервісів. Це порушує традиційний баланс попиту й пропозиції в низці секторів, водночас відкриваючи можливості для формування нових ринків age-friendly товарів і послуг.

Ще одним важливим наслідком є перерозподіл бюджетних пріоритетів: зростаючі зобов'язання щодо пенсій, медицини та соціальної допомоги поступово витісняють інвестиційно орієнтовані напрями фінансування. У результаті бюджетна політика набуває компенсаційного характеру, стає менш

гнучкою, а інфраструктурні, інноваційні та освітні інвестиції залишаються хронічно недофінансованими.

Особливу увагу заслуговує просторовий вимір старіння, що проявляється в регіональній асиметрії. У низці областей частка осіб віком 60+ вже перевищує 30%, що формує надмірне навантаження на місцеві бюджети, інфраструктуру та систему публічних послуг. Одночасно спостерігається втрата економічної динаміки, згортання підприємницької ініціативи та підвищення соціальної ізоляції у віддалених громадах.

У сукупності ці фактори свідчать про те, що демографічне старіння є не тільки соціальним, а й макроекономічним фактором ризику, який формує нові виклики для стратегічного планування, управління публічними фінансами, кадрової політики та економічного прогнозування. У той же час, за умов належного реагування, старіння може стати трампліном для перетворень: стимулювання «silver economy», розвитку послуг догляду, «age-tech», нових форм зайнятості й соціального підприємництва.

Аналіз сучасних викликів, пов'язаних зі старінням населення, доводить, що традиційна система державного регулювання в Україні не відповідає новим демографічним реаліям. Вона залишається фрагментарною, реактивною й орієнтованою переважно на пасивну підтримку літніх осіб. У той час як старіння стає довгостроковим фактором трансформації суспільства, ефективне державне управління потребує глибокої модернізації підходів, інструментів і нормативної бази.

Ключовими напрямками такої адаптації мають стати: модернізація пенсійної системи через перехід до багаторівневої моделі, поєднання солідарних і накопичувальних механізмів, гнучкість пенсійного віку та стимулювання економічної активності осіб 60+; формування політики активного довголіття, що забезпечує участь літніх людей у суспільному житті, підтримку здоров'я, безбар'єрність та цифрову інклюзію; підтримка продуктивного старіння як нового формату економічної та соціальної активності: через перекваліфікацію, інклюзивний ринок праці, розвиток

підприємництва та волонтерства серед літніх людей; розвиток smart-інфраструктури, яка забезпечує автономність, комфорт і безпеку в повсякденному житті; інституціоналізація доглядової політики, що передбачає створення розгалуженої системи догляду вдома, в стаціонарі, денних центрах або у форматі доглядових кооперативів; оновлення правової бази соціального захисту відповідно до європейських стандартів. Необхідне ухвалення нового закону про активне та гідне старіння, гармонізація законодавства з міжнародними документами, закріплення права на догляд, участь і захист від вікової дискримінації.

У сукупності ці напрямки формують фундамент для переосмислення ролі держави у період демографічного переходу: від політики реагування – до політики передбачення; від утримання – до розвитку; від патерналізму – до партнерства.

Ефективна адаптація системи державного регулювання до умов старіння потребує не лише ресурсів, а й ціннісної переорієнтації, де літня людина розглядається не як тягар, а як активний учасник сталого розвитку.

У відповідь на процес демографічного старіння національна економіка має трансформуватись у напрямі інклюзивності, гнучкості та інноваційності. Збереження економічної активності, соціальної інтеграції та професійного потенціалу людей старшого віку є не лише викликом, а й ресурсом для модернізації економічної системи.

Одним із пріоритетів адаптації є формування інклюзивного ринку праці, який забезпечує рівні можливості для працевлаштування осіб 50+, запроваджує гнучкі форми зайнятості, підтримує програми наставництва, стимулює роботодавців до вікової різноманітності. Зменшення вікової дискримінації та розширення економічної участі літніх є ключем до підвищення стійкості ринку праці в умовах демографічного скорочення.

Не менш важливою є освіта впродовж життя (lifelong learning) як інструмент підтримки конкурентоспроможності, мобільності та ментального здоров'я людей поважного віку. Система неформального, онлайн- та

мікронавчання дозволяє адаптуватися до змін технологій, ринку праці й соціального середовища. Освітня інклюзія літніх людей має стати пріоритетом не лише в галузі освіти, а й у політиці цифровізації, регіонального розвитку та праці.

Значну роль у формуванні віково чутливої економіки відіграє політика активного довголіття, що забезпечує соціальну, професійну, культурну та фізичну активність осіб 60+. Вона охоплює напрями охорони здоров'я, зайнятості, освіти, соціального волонтерства, міжпоколінної співпраці та інституційного захисту. Активне довголіття – це не лише про тривалість життя, а про його якість, гідність і соціальну залученість.

Завершальним елементом стратегії адаптації є впровадження «age-friendly policy» – політики дружнього середовища до людей літнього віку. Йдеться про трансформацію інфраструктури, сервісів, медіа, ринку праці, цифрових продуктів і культурних практик таким чином, щоб вони були доступними, зручними й безбар'єрними для осіб похилого віку. Україна наразі має лише перші паростки таких ініціатив, але вже зараз можна і потрібно формувати національну рамкову стратегію «age-friendly» розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

1. Базиліюк А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19-29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5.
2. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187-197.
3. Radvansky, Marek & Palenik, Viliam. (2011). Silver economy as possible export direction at ageing Europe – case of Slovakia. URL: https://www.researchgate.net/publication/268292079_Silver_economy_as_possible_export_direction_at_ageing_Europe_-_case_of_Slovakia
4. Niewiadomska A., Sobolewska-Poniedziałek E. (2015). Utilising the professional potential of the elderly in the process of construction of silver economy in Poland. *Acta Sci. Pol. economia*. 14(1), 81-91.
5. Eatock D. The silver economy opportunities from ageing. European Parliamentary Research Service, Briefing, July 2015. <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-565872-The-silver-economy-FINAL.pdf>
6. Zsarnoczky, Martin. Contradictions of Medical Tourism. 2016. Deturope. 8. 212-223.
7. Krzyminiewska, Grażyna. (2019). Financial Services Market in an Ageing Society. Challenges for the Development of Silver Economy. 10.1007/978-3-030-21274-2_8.
8. Feng W. (2013). The silver and white economy: the Chinese demographic challenge. China Development Research Foundation, 1-34.
9. Gordon C. A Silver Economy: The value of living longer. 2017. URL: <https://socialink.org.nz/wp-content/uploads/2017/05/SILVER-Economy-Report-Final.pdf>

10. Evans B. The Role of Standards and Innovation for Driving APEC's Silver Economy, Chief Executive Officer Standards Australia. APEC Sub-Committee on Standards and Conformance, P. 1-74.

11. Степанова О. В. Економіка довголіття: нові виклики для рівності та фінансової стійкості. Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності. Монографічний збірник. К., 2017. С. 190-222.

12. Кірнос І. Економічна активність людей похилого віку: різноманіття ракурсів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, 2017, Вип. 25-2, С. 72-77. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/25-2-2017/17.pdf>

13. The longevity economy. Generating economic growth and new opportunities for business. Oxford Economics. 2016. URL: <https://www.aarp.org/content/dam/-aarp/home-and-family/personal-technology/2013-10/Longevity-Economy-Generating-New-Growth-AARP.pdf>

14. Explorations in the economics of aging. URL: <http://papers.nber.org/booksbyseries/AGE.html>

15. Lee R, Mason A. Population aging and the generational economy. 2011. 616 p. URL: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/47092/IDL-47092.pdf>

16. Opportunities in the silver-haired economy (Pt 1, Pt 2). *Personal Wealth, The Edge Malaysia Weekly*, on April 4-10, 2016. URL: <https://www.theedgemarkets.com/article/opportunities-silver-haired-economy-pt-1>

17. Villanueva Erika. Chinese «Silver Hair Industry» Seen to Boom by 2050. China Topix, September 25. 2014. URL: <http://www.chinatopix.com/articles/12554/20140925/chinese-silver-hair-industry-seen-to-boom-by-2050.htm>

18. Bussolo M., Koettl J., Sinnoff E. Golden Aging. Prospect for Healthy, Active, and Prosperous Aging in Europe and Central Asia. URL: <http://hdl.handle.net/10986/22018>

19. Kohlbacher, Florian, Herstatt, Cornelius (Eds.) The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society. URL: https://books.google.com.ua/books?id=rGAx5Nu326kC&pg=PA12&lpg=PA12&dq=kohlbacher+F.+Herstatt+c.+Silver&source=bl&ots=BmOjcNPMGT&sig=ACfU3U23p7YODkxkBw0hE1J_kv95NrEv7g&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi0s9Hj8r_qAhWvl4sKHYBoBDUQ6AEwEXoECAsQAQ#v=onepage&q=kohlbacher%20F.%20Herstatt%20c.%20Silver&f=false

20. European Commission (2015). Growing the European silver economy. URL: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthyageing/-silvereconomy.pdf>

21. 1st European Conference «Silver Economy in Europe 2005». URL: http://www.silvereconomy-europe.org/events/2005/conference_en.htm.

22. The European Commission's. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/demographicchallenge_jan07/sources_en.cfm?nmenu=8).

23. The silver economy as a pathway for growth. Insight from the OECD-GCOA expert consultation. 2014. URL: <https://www.oecd.org/sti/the-silver-economy-as-a-pathway-to-growth.pdf>

24. Galloway H., Martin D., Reid M. The Longevity Economy. How People Over 50 Are Driving Economic and Social Value in the US. September 2016. URL: <https://d2rpq8wtqka5kg.cloudfront.net/343483/open20160913045000.pdf>

25. Wetzel R.G. *Limnology Lake and river ecosystems* 3rd Academic: Press, San Diego, 2001 Irving, ed. 2014, *Op.cit.* p 17.

26. Avramescu Costin. Importance of Silver Economy. URL : http://ippase.utgjiu.ro/wp-content/uploads/2018/09/07_Costin_AVRAMESCU_IMPORTANCE_OF_SILVER_ECONOMY.pdf

27. Klimczuk, A. (2015). Economic Foundations for Creative Ageing Policy, Volume I: Context and Considerations. New York: Palgrave Macmillan. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2654828

28. The longevity economy. Generating economic growth and new opportunities for business. Oxford Economics. 2016. URL: http://www.iza.org/conference_files/-neujobs_2014/advansky_m9863.pdf. [ps://www.aarp.org/content/dam/aarp/home-and-family/personal-technology/2013-10/Longevity-Economy-Generating-New-Growth-AARP.pdf](https://www.aarp.org/content/dam/aarp/home-and-family/personal-technology/2013-10/Longevity-Economy-Generating-New-Growth-AARP.pdf)

29. Domonkos, T., Horvát, P. Modelling economic potential of silver economy; European Commission (2015). Growing the european silver economy. URL: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthyageing/-silvereeco.pdf>

30. Cylus, Jonathan, Figueras, Josep & Normand, Charles. (2019). Will population ageing spell the end of the welfare state? A review of evidence and policy options. World Health Organization. Regional Office for Europe. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331978/Policy-brief-1997-8073-2019-1-eng.pdf?sequence=5&isAllowed=y>